

afgiftekantoor Antwerpen X

vivat academia

tijdschrift van het Verbond der Vlaamse Academici
driemaandelijks nr 123 april, mei, juni 2004

*"We in government
should learn to look
at our country with the eyes
of the entrepreneur,
seeing possibilities
where others see only problems."*

ADVN vzw
Lange Leemstraat 26
2018 Antwerpen

(Ronald Reagan, Amerikaans president, 1911-2004)

Inhoud

Alles wel beschouwd (Frank Judo)	57
Het Bologna-proces en zijn gevolgen voor een grensverleggend beleid inzake kwaliteitszorg (Jan De Groof)	59
Bologna, motor van de Europese onderwijsruimte (Machteld Verbruggen)	73
De wet van Bruck, een historisch enigma (Piet Tomissen)	89
De zoektocht naar onszelf (Mathieu Snykers)	100
Europese munt of Frans munt? (Stijn Debruyne)	110

secretariaat: Passendalestraat 1A
tel 03 366 18 50, fax 03 366 60 45
e-post vva@vva.org, <http://vva.vvb.org>, giro 000-0429238-13

verantwoordelijke uitgever: M. Storme
Passendalestraat 1A
2600 Berchem

Alles wel beschouwd

Mr Drs Frank Judo

Van twee dingen één

De hoofdmoot van deze aflevering van uw lijfblad bestaat uit referaten naar aanleiding van de algemene ledendag van onze vereniging te Brugge op 24 april II. Tijdens de discussie die ontstond na afloop van de ledendag bleek overduidelijk dat de toekomst van het hoger onderwijs in Vlaanderen onze leden nog steeds wakker doet liggen – een geruststelling voor wie zou vrezen dat de doelstellingen van het Verbond der Vlaamse Academië niet langer actueel kunnen zijn.

Minstens even opvallend was de eensgezindheid tussen sprekers en aanwezigen over de uitdagingen op lange termijn voor ons hoger onderwijs. De ervaring leert dat niets zo bedreigend is voor een verworven voorsprong als het besef van die verworven voorsprong. Wie op de eigen lauweren wil gaan rusten, is goed op weg die lauweren te beschadigen. Iets dergelijks wordt door velen gevreesd voor het Vlaamse onderwijs.

Een en ander geldt nog meer, nu blijkt dat “de hoge kwaliteit van ons onderwijs” te pas en te onpas als argument wordt gebruikt om allerhande – per hypothese zinvolle – hervormingen af te blokken. Zo werd naar aanleiding van de hervorming van het hoger onderwijs in ruime kring aangedrongen op een verlenging van de studieduur. De vraag was met name acuut in de bètawetenschappen, maar eigenlijk rijst een zelfde probleem in zowat elke faculteit.

Een docent hoger onderwijs drukte het als volgt uit: “Met mijn eerstejaarsstudenten heb ik zes maanden nodig om iedereen op een zelfde beginniveau te brengen. Met andere woorden: het is pas na een semester dat alle studenten aan de start staan, zodat de hele opleiding niet vier, maar slechts drie en een half jaar in beslag neemt.” Is dat voldoende voor een academische opleiding?

De vraag wint aan belang, wanneer men beseft dat meerdere buurlanden wel gekozen hebben voor een studieduurverlenging. Een studieduur van vijf jaar wordt meer en meer de Europese standaard voor alle academische opleidingen. Eens te meer wordt een operatie-verlenging in

Tot uw dienst: de leden van het hoofdbestuur.

Algemeen voorzitter:

Prof. Dr. Matthias Storme, Zuidbroek 49, 9030 Mariakerke

Algemene ondervoorzitters:

Lic. Milka Tombal, Carnegielaan 47, 3500 Hasselt

Ir. Marc Van Dongen, Bredabaan 764, 2170 Merksem

Algemeen secretaris:

Ph. D. Rita Wardenier, Waversesteenweg 288, 1040 Brussel

Algemeen penningmeester:

Lic. Fernand Smets, Oostvaardijk 17, 2830 Willebroek

Hoofdredacteur:

Mr. Frank Judo, Luchtvaartlaan 50 bus 5, 1150 Sint-Pieters-Woluwe

Bestuursleden:

Lic. Alain Mouton, Voorstraat 36 A, 8500 Kortrijk

Lic. Stijn Debruyne, H. Mausstraat 15 b 7, 1000 Brussel

Prof. Dr. Jozef T. Devreese, d'Oultremontlei 24, 2930, Brasschaat

Lic. Chris D'Huyvetter-Swinnen, Azalealaan 1, 2950 Kapellen

Lic. Luc Decreus, Minister Tacklaan 21, 8500 Kortrijk

Ir. Wim Vereyken, Pater Pirelaan 9, 8400 Oostende

Lic. Marnix Cherretté, Vaartstraat 4 bus 5, 9300 Aalst

Elk auteur is verantwoordelijk voor zijn bijdrage. VVA-standpunten worden expliciet als dusdanig aangekondigd.

Vlaanderen nutteloos geacht, onder verwijzing naar de hoge kwaliteit van ons middelbaar onderwijs.

Met het hierboven aangehaalde citaat van de docent in het achterhoofd, schort er toch blijkbaar iets aan dit argument. En of men het graag hoort of niet: het ontbreken van elke instroombeperking is zeker mee verantwoordelijk voor de feitelijke inkorting van de studieduur in Vlaanderen met een half jaar. Na de afschaffing voor het toelatingsexamen voor de studenten burgerlijk ingenieur, kan inderdaad iedereen, onafhankelijk van zijn vooropleiding om het even welke studie aanvatten.

Het is duidelijk dat deze combinatie op termijn niet houdbaar is: een relatief korte studieduur, die dan nog verder wordt beperkt door een sterke heterogeniteit van de voorkennis van de studenten, bezorgt Vlaanderen op niet eens zo lange termijn zonder twijfel een achterstand in vergelijking met zijn buurlanden. Geen verwijzing naar het hoge niveau van onze opleidingen kan daar iets aan veranderen.

Ook het zogenaamde sociale argument wordt wel eens aangehaald om niets te wijzigen aan het status quo. Studieduurverlenging zou onbetaalbaar zijn voor minder begoede studenten, en een instroomregeling zou studenten met een zwakkere vooropleiding benadelen. Een dergelijk argument is echter even irrelevant als onterecht.

Het is irrelevant, omdat betaalbaarheidsargumenten als dusdanig niets te maken hebben met de studieduur, maar wel met de financieringsregeling van het hoger onderwijs. Een propedeuse die grotendeels op overheidskosten verloopt is hoegenaamd geen sociale struikelblok.

De argumentatie is echter vooral onterecht. De minder begoede student heeft er immers niets bij te winnen een zwakkere opleiding te krijgen. Integendeel, het zullen net zijn financieel en relationeel sterkere studiegenoten zijn die zich naderhand het best uit de slag zullen kunnen trekken, door het volgen van een buitenlandse vervolgoopleiding of op een andere manier. Het slachtoffer is de persoon die opgezadeld werd met een (internationaal beschouwd) minderwaardig diploma, maar bij wie de indruk werd gewekt dat hij waar voor zijn geld kreeg.

Vermits politiek gaat over het maken van keuzen, lijkt het zinvol dat ook de Vlaamse politiek een waarachtig sociale keuze maakt inzake onderwijs: ofwel studieduurverlenging, ofwel een instroomregeling. Voortdoen zoals we bezig zijn, is enkel voor struisvogels een optie.

Het Bologna-proces en zijn gevolgen voor een grensverleggend beleid inzake kwaliteitszorg

Prof. Dr. Jan De Groof

A. Aspecten van kwaliteitszorg en de kansen tot integratie Vlaanderen - Nederland

a) Leidt een gemeenschappelijk concept van kwaliteitszorg tot een gemeen concept van onderwijsaanbod?

1. Het moderne concept van kwaliteitszorg aanvaardt als norm voor geloofwaardigheid de (volkomen) onafhankelijke beoordeling (van programma's, instellingen of onderdelen van instellingen) vanwege *peers*, gebaseerd op internationale expertise en standaarden. Dit geldt ook ten aanzien van programma's welke – meer misschien nog dan andere – ingebed zijn in de nationale traditie, cultuur en taal (bijvoorbeeld taal- en cultuurwetenschappen, rechtsgeleerdheid,...).

Bij het ontwerpen van de nieuwe regelgeving inzake hoger onderwijs binnen de Vlaamse Gemeenschap, onmiddellijk na de grondwetsherziening van 1988 en de '*communautarisering van het onderwijs*' werd geopteerd voor een zo groot als mogelijke samenhang met de opvattingen welke gangbaar waren in Nederland, met inbegrip van de terminologie¹.

Ook de externe beoordeling middels visitatiecommissies ressorteerde uitdrukkelijk onder zulk een poging tot gemeenschappelijke benadering tussen de Vlaamse Gemeenschap en Nederland. De VLIR zette zich zodoende op de *Richtlijnen en Aanbevelingen* zoals opgemaakt door de VNSU in het protocol van juli 1999.

Complementair evaluatie-onderzoek, waarbij de samenhang met het universitaire bestel in Nederland expliciet aan bod kwam, geschiedde nadien door de commissie, genoemd naar de leidinggevende inspecteur voor het hoger onderwijs in Nederland, Ferdinand Mertens.²

De planificatie van het hoger onderwijs daarentegen bleef grotendeels volkomen gescheiden – enkele uitzonderingen bevestigden de regel. Nochtans vallen op verscheidene vlakken kansen te bespeuren die de

'natuurlijke' samenwerking binnen de Lage Landen kunnen expliciteren. Nu reeds is een significant aantal leden van het zelfstandig academisch personeel werkzaam aan Nederlandse universiteiten afkomstig uit Vlaanderen, valt een vergaande integratie te bespeuren onder wetenschappers in meerdere disciplines en vergen zowel het zuinigheidsprincipe als de behoefte aan internationale competitiviteit dat de opportuniteit naar een Vlaams-Nederlandse aanpak nationale structurele maatregelen moet voorafgaan. Zo zou de rationalisatie en programmatie van het hoger onderwijsaanbod, bij voorbeeld inzake de aanvullende en gespecialiseerde studies: de 'master na master' en de doctoraatsopleidingen, op korte termijn tot een geïntegreerd beleid aanleiding kunnen geven. De indruk bestaat dat de huidige hervormingen niet vertrekken vanuit dergelijke benadering, - noch van Nederlandse, noch van Vlaamse zijde. Lijkt zulks wel te suggereren ten aanzien van het levenslang leren, het afstandsonderwijs de lerarenopleiding, de beroepsopleiding? Kunnen bestaande samenwerkingsvormen inzake toegepaste wetenschappen en bio-medische wetenschappen tot een fase van integratie leiden? Vallen gemeenschappelijke 'onderzoeksscholen' te overwegen?

b) Structurele samenwerkingsverbanden en bevoorrechte academische mobiliteit – Contouren voor een gemeenschappelijke ruimte.

2. Spijts de Lid-Staten van de Europese Unie zichzelf engageerden tot een groeiende professionele en academische mobiliteit, blijft de nationale controle van diploma's verankerd in wet en gebruik. Onderwijs behoort ingebed te zijn in het cultureel proces en blijft dus verweven met levensbeschouwelijke, taalgebonden en andere nationale karakteristieken. Europa's roeping bestaat erin, samen met de gelijkheid en kwaliteit in het onderwijs, de verscheidenheid van de culturen actief te bevorderen.

De automatische erkenning van de gelijkwaardigheid van diploma's van studenten/afgestudeerden uit andere Lid-Staten van de Europese Unie en, bij uitbreiding, uit de overige landen die partij zijn bij de Bologna-Verklaring maakt vooralsnog geen deel uit van het internationaal juridisch instrumentarium. Daarom ook is de *vergelijkbaarheid* van diploma's en kwalificaties (*readability*, *comparability*, *compatibility*) essentieel voor de implementatieprocessen van de ministeriële handtekeningen onder 'Sorbonne' en 'Bologna'.

Om deze reden ook dringen zowel de UNESCO als de EU en de Raad van Europa aan op het gebruik van het diplomasupplement, dat de vereiste nauwkeurige informatie bevat over het curriculum, het niveau van de

gedane studiën, de behaalde resultaten, doorstromingsmogelijkheden,...). Precies op dit punt heeft de Vlaamse Gemeenschap een lange traditie en zouden formele afspraken kunnen genoteerd worden met de Nederlandse tegenhangers.

De Vlaamse regelgever heeft overigens vergaande stappen gezet inzake de biddiplomering: een hogeschool of universiteit kan met één of meer buitenlandse instellingen een gezamenlijk diploma uitreiken en de bevoegde graad van *bachelor* of van *master* uitreiken aan de student die met succes een door de betrokken instellingen gezamenlijke opleiding heeft voltooid.³

Aarzelend werden tussen Vlaamse en Nederlandse universiteiten en hogescholen enkele akkoorden voor bi-diplomering afgesloten en het moet worden toegegeven dat de overheid zelf eerder afkerig stond. Het moet worden verwacht dat de gemeenschappelijke diplomering een hogere vlucht zouden kennen. Nieuwe akkoorden hoeven ter zake niet ingegeven door de bekommernis om een leemte in het eigen aanbod aan te vullen.

Idealiter zou, na voorgaande pogingen, elk obstakel voor mobiliteit van studenten (studiefinanciering, sociale zekerheid) en docenten (gemeenschappelijke arbeidsvoorwaardenregeling) dienen geweerd te worden. Een gemengde juridische commissie kan in het leven worden geroepen om een uniforme kader-regelgeving te ontwerpen welke de mobiliteit in al zijn bestanddelen bevordert, zonder vanzelfsprekend de academische verantwoordelijkheid van de instellingsbesturen te hypothekeren. Impulsfinanciering moet transnationale verbanden in onderwijs en onderzoek stimuleren en de mededinging binnen de respectievelijke wetenschapsfondsen mogelijk maken. Het nationale beleid omtrent het beleidsvoorbereidend onderzoek, de zwaartepunten en de 'uitmuntendheidscentra' hoeft zich niet meer in te bedden in een louter Vlaams of Nederlands kader. Zowel een op te richten gemeenschappelijke 'Kamer' van VLIR en VNSU als een Vlaams-Nederlands ministerieel comité kunnen uitgenodigd worden om concreet de voortgangsrapportage voor de beide parlementen te ontwerpen.

De internationalisering van hoger-onderwijs samenwerking wereldwijd, staat zulk preferentieel structureel beleid Vlaanderen/Nederland niet in de weg.

c) Een uniform concept van accreditatie versterkt de internationale positionering van Vlaams-Nederlandse tertiaire onderwijsinstellingen.

3. Welke procédés men ook hantere in navolging van nationale en Europese regelgeving inzake diploma's, met name 'erkenning', 'equivalentie' en

'gelijkwaardigheid', of het procédé van de 'harmonisatie', - al deze uiteenlopende mechanismen verwijzen naar het beginsel van het 'bunderlinge vertrouwen', - overigens een algemeen (Europees) communautair principe. Welke interne technieken van kwaliteitszorg ook door de nationale wetgeving zijn voorzien, de internationale (kwaliteits-)standaarden groeien uit tot het algemene richtsnoer. Zulks geldt ook voor de *accreditatie* van programma's en instellingen.

De systematische opmaak van gemeenschappelijke bibliometrische studies en een convergerend wetenschapsbeleid - als voorafbeelding van de eengemaakte *European Science Foundation?* - kunnen worden overwogen. Meerdere initiatieven daartoe zijn reeds op Vlaams-Nederlandse schaal ondernomen⁴. Een uitermate belangrijk instrument voor het ganse hoger onderwijs van de toekomst vormt onmiskenbaar de meta-evaluatie of meta-accreditatie, waarbij de geloofwaardigheid van de nationale stelsels worden onderzocht. De nationale overheden blijven immers een wezenlijke invloed uitoefenen op het formele accrediteringssysteem van de instellingen die met publiek geld worden gefinancierd of betaald en aan wier diploma's en getuigschriften een officiële *effectus civilis* wordt toegekend.

Zulks geschiedt in Europa doorgaans door gouvernementele erkenningsinstanties⁵ of door een meta-accreditatie-autoriteit, zoals de federale *Akreditierungsrat* in Duitsland welke zelf een accreditatie verleent aan accrediteringsorganismen doorheen het land.

Men zal daarenboven noteren dat internationale beroepsorganisaties en gespecialiseerde instellingen in bepaalde domeinen (ingenieurs, diergeneeskunde, tropische geneeskunde, *business Schools*,...) zelf met gezag accreditatie volgens objectieve maatstaven uitreiken. De recente internationale erkenningen van het *Interuniversitair Instituut voor Tropische Geneeskunde (ITG)* te Antwerpen en de *Vlerick-KUL-managementschool* leveren daartoe puike voorbeelden. Het wordt dan ook belangrijk van overheidswege een akkoord aan te gaan met dergelijke internationaal aanvaarde non-gouvernementele instanties om juridisch dwingende erkenningen af te leveren⁶.

De uitdaging bestaat om proactief op deze tendensen en op de internationale concurrentie te kunnen inspelen en daartoe lijkt de geïsoleerde aanpak van Vlaanderen en Nederland te defensief. Een sterke positionering vergt evenwel een geformaliseerd onderling vertrouwen. Bijzonder heuglijk kan dan ook vastgesteld worden dat beide regeringen en parlementen de wil bestond om een heus *Verdrag tussen het Koninkrijk*

Nederland en de Vlaamse Gemeenschap af te sluiten waarbij hetzelfde accrediteringsorgaan belast wordt met het verlenen van een kwaliteitsmerk aan bestaande opleidingen evenals met 'de toets nieuwe opleidingen'⁷

De vergelijking met het historisch *Taalunieverdrag* is niet misplaatst. Meer nog: dit nieuwe verdrag situeert zich in de verdere lijn van culturele samenwerking, waarvan de auteurs van het *Taalunieverdrag* slechts konden dromen. Ook hier treedt een supranationaal orgaan in de plaats van de Vlaamse, respectievelijk Nederlandse autoriteiten op een kernpunt van het cultuurbeleid, met onomkeerbaar effect op tal van domeinen intern en een verhoopt breed effect op Europees en internationaal vlak. De verwachtingen mogen dan ook niet worden beschaamd⁸. De vervulling ervan wordt vergemakkelijkt door de wezenlijke gelijkenissen die bestaan tussen het grondwettelijke en wettelijke kader, van toepassing op de Vlaamse en op de Nederlandse onderwijsinstellingen. De verfijning van de grondrechten in onderwijsaangelegenheden en de ruimte die de grondwet biedt voor vrijheid van onderwijs zijn ook in Nederland wezenkenmerken voor het onderwijsbestel⁹

d) En dit geldt ook ten aanzien van buitenlandse, *in casu* niet-Europese onderwijsinitiatieven

4. Mag hieraan nog een andere bekommernis toegevoegd worden? Het Nederlands taalgebied wordt *in globo* geconfronteerd met de bij wijlen agressieve en commercieel ingestelde lokroep van buitenlandse, vaak Amerikaanse, privé-instellingen.

De *GATS* dwingt de Staten toegang te verzekeren tot het eigen territorium voor derden, veelal private universiteiten/hogescholen, welke een onderwijsaanbod willen aanbieden. Ofschoon in zekere mate 'de markt' zelf sanerend optreedt, wordt 'de onderwijsmarkt' zelf een regulerend mechanisme en worden zowel de instellingen 'met publiek nut' als deze *for profit* aangesproken op de voorkeur van de student¹⁰. De competitiviteit die hiermede gepaard gaat, vergt een kwaliteitscontrole: het onderscheid tussen tertiaire onderwijsinstellingen valt in de toekomst niet meer af te leiden uit hun (quasi-)publiekrechtelijk of privaatrechtelijk karakter dan wel of ze de procedures van erkenning en vooral van accreditatie hebben doorstaan.

Alvast één conclusie op dit punt: de gemeenschappelijke accreditatieprocedures Vlaanderen-Nederland en de herkenbare onderwijsruimte die daardoor ontstaat bieden een kennelijke meerwaarde op supra-nationaal vlak ten aanzien van de kandidaat-onderwijsverstrekkers waarvan de ge-

loofwaardigheid niet door hun betoelaging, financiering of erkenning van de diploma's reeds nationaal verworven was. Anderzijds kunnen de ministeries van onderwijs niet meer argeloos voorbij gaan aan de activiteiten van niet-Europese aanbieders en zullen zij zich genoopt voelen om hun kwaliteitslabel te verlenen aan degelijk gebleken, zij het commerciële initiatieven.

Ook op dit punt moet het *Verdrag* geïmplementeerd worden door een *Gedrag* dat uitnodigt tot een competitief kwaliteitsstreven van Nederlandstalige onderwijsinstellingen.

e) Eerste conclusie

5. Al deze tendensen wijzen enerzijds op de groeiende internationalisering van het onderwijsbeleid en -bestuur en anderzijds op de dwingende plicht te zelfder tijd de nationale identiteit en cultuur te handhaven en te versterken.

De 'europeanisering' blijkt enerzijds een fase in de mondialisering van het onderwijsgebeuren, welke meer kansen moet bieden aan docenten, onderzoekers en studenten doch houdt anderzijds tevens de opdracht in om de culturele missie van de Gemeenschap en van de individuele instelling te verfijnen. Er zijn redenen van grondwettelijke aard voorhanden om de culturele verankering van het onderwijs af te dwingen.

Het beleid zowel in Vlaanderen als in Nederland, dient beter de opportuniteit te vatten om zover als mogelijk de gemeenschappelijkheid in standpuntbepaling en vooral in regelgeving na te streven, zonder afbreuk te doen aan de respectievelijke staatkundige verantwoordelijkheden. De inspanningsverbintenis bijvoorbeeld om, vooraleer een ontwerp van regelgeving in te leiden bij de daartoe bevoegde organen, de onderlinge convergentie van de ontwerpnormen te toetsen¹¹, verhoogt de wederzijdse betrokkenheid en de internationale concurrentiepositie.

Zulks neemt niet weg dat verschillen in structuur van het tertiair onderwijs en in de desbetreffende 'bedrijfscultuur' zullen onderkend worden, - ook in bestuur en beheer van de instellingen, zoals onlangs bleek uit een doctoraal proefschrift inzake universitair management¹². Het wordt interessant om na te gaan in welke mate hervormingsplannen binnen bepaalde Vlaamse universiteiten om zich meer op het Nederlands beheersmodel af te stemmen verenigbaar zijn met bijvoorbeeld het participatief of het medezeggenschapsconcept dat gangbaar is in Vlaamse instellingen¹³.

B. Accreditatie van (nieuwe) opleidingen als sleutel

6. Het lag niet voor de hand dat de hervorming van het hoger onderwijs binnen de individuele Lid-Staten van de Europese Unie op een uniform-Europese leest zou worden geschoeid, - althans in zijn aanzet, vermits het vooral de kleinere Lid-Staten zijn die ook effectief het Bologna-proces implementeren en dit kennelijk weerstanden oproept in de landen die de Sorbonneverklaring ondertekenden. Ook nadien rest er binnen de Europese onderwijsruimte nog een waaier aan uiteenlopende structurele concepten per Lid-Staat, bijvoorbeeld inzake studieduur van de *master*, waar Vlaanderen en Nederland vooralsnog opteren voor de 3 + 1 en dus een vierjarige opleiding.

Anders dan in de (louter) culturele bevoegdheden, ligt de sleutel van huidige structurele ontwikkelingen van het Europees hoger onderwijs in de historiek van voorgaande akkoorden, welke gaandeweg een onomkeerbare macro-invoed gingen betonen. De Erasmus-akkoorden (1987) boden een potentieel aan een concrete 'Europese dimensie' voor studenten, docenten en instellingen. Het perspectief van de 'Europeanisering' van het hoger onderwijs, de "ééngemaakte hoger onderwijsruimte", was vervat in het *Magna Charta Universitatum* (Bologna, 1988), in de Sorbonneverklaring (1998) en deze van Bologna (1999). De samenkomsten in Praag (2001) en Berlijn (2003) brachten nieuwe accenten aan - waaronder de kwaliteitsbewaking en willen het proces van quasi-harmonisatie verder sturen. De kwaliteitszorg leidt tot een stelsel van accreditatie, een kwaliteitswaarborg.

Het Vlaams decreet d.d. 4 april 2003 *betreffende de herstructurering van het hoger onderwijs in Vlaanderen (Structuurdecreet)* situeert zich in het verlengde van het algemeen decreet van 12 juni 1991, dat samen met het bijzonder decreet d.d. 26 juni 1991, een trendbreuk inhield ten aanzien van het Belgisch universitair model na de 'communautarisering van het onderwijs'. Tegelijkertijd bevat het decreet fundamentele wijzigingen met betrekking tot het onderwijsbestel binnen de andere Partijen aan de Bologna-Verklaring, zoals de constructie van de 'associaties' tussen hogescholen en universiteiten.

Het voormeld decreet creëert het juridisch kader voor de invoering van de *bachelor*- en de *master*-structuur en voor de vernieuwing van het hoger onderwijsaanbod, met uitzondering van de financieringsregeling die na 2006 aan bod komt.

Elders is reeds ingegaan op de kansen en leemten van deze aanpak, - een brede Europese onderwijsruimte creërend, maar welke weliswaar ruimschoots Anglo-Amerikaans geïnspireerd is.¹⁴

7. Zowel Vlaanderen als Nederland opteerden ervoor om, naar aanleiding van wettelijke inbedding van het nieuw Europees stramien voor academische opleidingen, ook te beslissen om de accreditatie in te voeren en wel tezamen.

Accreditatie wordt het keurmerk genoemd, te verlenen door een daartoe bijzonder opgericht en onafhankelijk organisme, dat bevestigt dat een (bestaande en een nieuwe) opleiding voldoet aan kwaliteitsmaatstaven. Het geldt als sluitstuk van bestaande interne en externe kwaliteitsmechanismen, en in het bijzonder dan van de visitatiecommissies.

Het voormeld Vlaams *Structuurdecreet* gaf de volgende omschrijving: "de formele erkenning van een opleiding op grond van een beslissing van een onafhankelijk orgaan waarin vastgesteld wordt dat de opleiding voldoet aan vooraf vastgestelde minimale kwaliteits- en niveau-eisen"¹⁵

Het decreet bepaalt dat de instellingen voor hoger onderwijs slechts de graden van *bachelor* en *master* kunnen verlenen voor de (met goed gevolg voltooide) opleiding welke overeenkomstig de procedures en voorwaarden geaccrediteerd zijn¹⁶.

Een internationaal verdrag wijst het orgaan aan dat overeenkomstig het decreet de accreditatie verleent. De Vlaamse regering kan het verdrag slechts ratificeren na een bepaalde termijn na de bekendmaking van het instemmingsdecreet (afkomstig dus van het Vlaamse Parlement). Om in regel te zijn met de interne constitutionele orde, worden de beslissingen van het Accreditatieorgaan beschouwd als administratieve rechtshandelingen, waartegen dus een administratief beroep kan worden ingesteld. Jaarlijks wordt verslag uitgebracht bij het Vlaams Parlement.¹⁷ Het Accreditatieorgaan beslist in eerste aanleg over de aanvraag van het instellingsbestuur tot accreditatie mede op basis van een gepubliceerde externe beoordeling van de opleiding uitgevoerd en gepubliceerd door de *VLIR* of de *Vlaamse Hogescholenraad* of door een *evaluatieorgaan* dat door het *Accreditatieorgaan* is erkend.¹⁸

De Nederlandse *wet Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek (WHW)* legde middels de wijzigingen van 6 juni 2002 het kader vast voor accreditering. De 'Commissie Kwartiermakers Accreditatie in het Hoger Onderwijs', beter bekend als de 'Commissie Franssen'¹⁹ had daarvoor de krijtlijnen uitgetekend, - zij het niet zonder kritiek van Vlaamse zijde²⁰

noch van Nederlandse zijde. Het 'Nederlands Accreditatieorgaan' (NAO) beschikt over gelijkaardige bevoegdheden.

8. Inmiddels hechtten de beide regeringen hun goedkeuring aan de voorontwerpen van verdragtekst en werden deze ingeleid voor procedures in de respectievelijke parlementen. Een zelfde accreditatieorgaan zou zowel de Nederlandse als de Vlaamse opleidingen accrediteren. Weliswaar worden de eisen ("kwaliteitsaspecten") en procedures waaraan de opleidingen moeten voldoen alsook de rechtsgevolgen van de besluiten van de NVAO door beide landen nog afzonderlijk vastgelegd bij wet/decreet²¹, doch "de grote inhoudelijke overeenkomsten" overheersen "vanuit de doelstelling van kwaliteitswaarborg en internationale vergelijkbaarheid"²². Beide regeringen verklaarden uitdrukkelijk dat het gemeenschappelijke 'NVAO' aan Vlaanderen en Nederland een sterke uitgangspositie moet verlenen om verdere ontwikkelingen in het hoger onderwijs te kunnen beïnvloeden. Zo zou een "Europees consortium voor accreditatie" het licht moeten zien met het oog op een internationaal kader voor erkenningsprocedures van accreditaties op multilaterale basis.

Het *Verdrag tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Vlaamse Gemeenschap van België inzake de accreditatie van opleidingen binnen het Nederlandse en Vlaamse hoger onderwijs* - zoals het verdrag voluit heet - vertrekt van het subsidiariteitsbeginsel, zowel naar de verantwoordelijkheid van elke Partij inzake inrichting²³ en kwaliteit van het onderwijs als naar de erkenning van de in beide landen in de grondwet verankerde vrijheid van onderwijs - enerzijds en van de wenselijkheid voor gezamenlijke accreditatie van opleidingen en de erkenning van nieuwe opleidingen anderzijds.

Er is dus vooralsnog geen sprake van één accreditatie die rechtsgevolgen ressorteert in de rechtsorde van beide landen. Deze blijven, onder meer²⁴ inzake graadsverlening en financiering nog apart geregeld door de respectievelijke wetgeving. "Gestreefd is naar een zo groot mogelijke mate van overeenstemming tussen het Vlaamse en het Nederlandse kader"²⁵. Hieraan voegt het vermeld document wat ironisch aan toe: "Er is afgeweken van het Nederlandse kader waar het Vlaams structuurdecreet of verschillen tussen het Vlaamse en het Nederlandse hoger onderwijs dat nodig maken"... Allicht dwingt de praktijk in een volgende fase tot meer eenheid ook in de regelgeving.

De verdragtekst bevat de *essentialia* inzake organisatie, inrichting en opdracht, evenals enkele financiële bepalingen van het NVAO, een rechtspersoon naar Nederlands recht met zetel in Den Haag.²⁶ Het Comité van

ministers benoemt de bestuursleden, waarvan 60% door de Nederlandse minister en 40% door de Vlaamse minister worden voorgedragen²⁷. Het concrete bestuur wordt geregeld door een Bestuursreglement. Het Accreditatieorgaan, voortaan Accreditatieorganisatie genoemd, wordt ertoe gemachtigd een 'beoordelingskader' te ontwikkelen teneinde de aanwezigheid van afdoende kwaliteitswaarborgen te toetsen²⁸. Afgestudeerden van een door de Accreditatieorganisatie geaccrediteerde Nederlandse of Vlaamse opleiding worden geacht over een gelijkwaardig getuigschrift te beschikken als de afgestudeerden van een overeenkomstige Vlaamse respectievelijk Nederlandse geaccrediteerde opleiding, indien dat getuigschrift binnen het gevolgde hoger onderwijs recht geeft op doorstroming naar een andere opleiding binnen dat hoger onderwijs.²⁹ Deze gelijkwaardigheids-clausule moge de onderlinge mobiliteit van studenten bevorderen.

Hoogst origineel is de constructie voor de tUL: zij kan kiezen haar opleidingen te laten accreditieren op grond van de Nederlandse of de Vlaamse wetgeving.³⁰

C. Kritische kanttekeningen

9. Kwaliteitszorg wijst op de naleving van de verantwoordingsplicht. Dat naar aanleiding van de articulatie van kwaliteitscontrole middels accreditatie, internationale samenwerking en een internationaal stramien worden ontworpen moet worden toegejuicht: onderwijs en onderzoek, bij uitstek op tertiair niveau, noopt daartoe. Een Vlaams-Nederlands gemeenschappelijk concept is een model voor Europese strategie van kwaliteitscontrole.

Toch dienen meerdere kanttekeningen geplaatst welke uitmonden in een scenario waarin het NVAO zijn grensverleggende rol versterkt.

- a) Het Vlaams-Nederlands draagvlak kan slechts een eerste stap worden genoemd voor een bredere internationaal stramien. De nationale verantwoordelijkheid strijdt niet met een bredere Europese inbedding en internationale leerroutes. De optie om via de *Joint Quality Initiative* te komen tot een waarachtige Europese dimensie in de kwaliteitscontrole,³¹ zoals tijdens de ministeriële conferenties in Praag en Berlijn voorgehouden, kan juist door Vlaanderen en Nederland actief worden bewerkstelligd.
- b) Het gebrek aan coherentie tussen het Nederlands en Vlaams regulier kader (inzake kwaliteitseisen en -procedures; de 'HBO-master'; accre-

ditatiekaders; het onderwijsproces³²). De knelpunten zouden ter zake worden opgemaakt door de bevoegde instanties.

- c) Het NVAO dient bestempeld te worden als een zelfstandig bestuursorgaan. Te zelfder tijd is positief dat de bevoegde minister politiek verantwoordelijk blijft en dat de parlementaire controle effectief kan worden uitgeoefend. Het voorstel van de oprichting van een verenigde parlementaire commissie, naar het voorbeeld van de Taalunie, is van Nederlandse zijde afgewezen want onverenigbaar met het artikel 68 van de Nederlandse grondwet: de ministers en staatssecretarissen geven de kamers elk afzonderlijk en in verenigde vergadering mondeling of schriftelijk de door één of meer leden verlangde inlichtingen waarvan het verstrekken niet in strijd is met het belang van de staat. Anderzijds staat het parlementsliden vrij vragen te stellen aan beide ministers. Enige institutionele creativiteit zou aan het democratisch deficit kunnen verhelpen.
- d) Alvast langs Vlaamse zijde rijst de grondwettigheidstoets: de legistische zorg voor de naleving van het legaliteitsprincipe en het verbod van preventieve maatregelen (ten aanzien van nieuwe opleidingen bijvoorbeeld³³; de *ex ante*' toets).
- e) Regelgeving mag niet gebukt gaan een over-detaillering. Het gedetailleerd gehalte van normen moet proportioneel blijven aan het gestelde doel en elk voorschrift – aldus de wetgevingsleer – moet noodzakelijk blijken in de vervulling van het algemeen belang. Kernpunt blijft de verantwoordelijkheid van de instellingsbesturen. Sommige begrippen, bijvoorbeeld 'macro-doelmatigheid'³⁴ en 'uitkomst van het onderwijs'³⁵ mogen deze niet verhinderen. 'Accreditatie' focust ook op de nieuwe rol van de overheid.
- f) De autonomie van de instellingen blijft dan ook een toetsteen. Zij blijven verantwoordelijk voor de kwaliteitszorg: individueel, via de koepelorganisaties, middels visitatiecommissies. Meer nog: het onderscheid tussen 'kwaliteitszorg' (gericht op verbetering) en 'accreditatie' (de vraag of voldaan werd aan criteria) moet benaastigd worden. Kwaliteitszorg hoeft niet ondergeschikt te worden gemaakt aan de accreditatie.
- g) De geloofwaardigheid van de procedure van accreditatie is gelegen in de onafhankelijkheid, ten aanzien van de instellingen en ten aanzien van de overheid. Zulks geldt ook voor de autonome werking van de visitatiecommissies. Tevens dient het zuinigheidsprincipe te primeren: het NVAO mag niet verzanden in een logge bureaucratie: een be-

perkte staf lijkt veeleer aangewezen, die een beroep doet op het potentieel binnen de internationale wetenschappelijke omgeving.

- h) 'Kwaliteit' is meetbaar, verifieerbaar. De 'cultuur' van een instelling, het 'innovierend' karakter, het rekening houden met de aanspraken van een multiculturele samenleving vallen niet altijd onder dit axioma. Een zekere bureaucratisering van het beheer moet de transparantie bevorderen doch het vertrouwen in de eigen zending van de universiteit/hogeschool niet aantasten.
- i) Juridische zorg dient besteed aan de mechanismen van rechtsbescherming. Technieken als 'tijdelijke erkenning'³⁶ kunnen niet oneigenlijk gebruikt worden.

Uit dit alles blijkt de grootse verantwoordelijkheid die zowel bij de respectievelijke overheden als bij de instellingen zelf is gelegen, op een cruciaal ogenblik voor beleid en beheer binnen de gemeenschappelijke Europese onderwijs- en onderzoeksruimte.

1. Zie breder: onze bijdragen in het *Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid* en onze studie *De grondwetsherziening van 1988 en het onderwijs*, Story-Scientia, Brussel/Gent, 1989.
2. Terzake: MERTENS F., De meta-beoordeling van de kwaliteitszorg aan de Vlaamse universiteiten: enkele opmerkingen naar aanleiding van het werk van de Auditcommissie, *T.O.R.B.*, 1997-1998, nr.5-6, p.377.
3. Artikel 94, § 3 van het *Decreet betreffende de herstructurering van het hoger onderwijs in Vlaanderen* d.d. 4 april 2003. Daarenboven zijn andere vormen van samenwerking voorzien in dit 'structuurdecreet' welke een nieuwe dimensie toevoegen aan het algemeen decreet d.d. 12 juni 1991 bijvoorbeeld; zo bepaalt het artikel 94, § 2 eerste alinea: "Een hogeschool of universiteit kan samen met een partnerinstelling, het weze een hogeschool of universiteit van de Franse Gemeenschap, het weze een buitenlandse universiteit of instelling voor hoger onderwijs, het weze met meerdere daarvan, tegelijk een diploma van hoger onderwijs, zoals bepaald in dit decreet, afleveren, en een diploma met een andere benaming dat door de partnerinstelling kan worden afgeleverd krachtens de voor haar geldende regelgeving, wanneer is voldaan aan de volgende voorwaarden: 1° tussen de hogeschool/universiteit en de partnerinstelling is een overeenkomst gesloten; deze overeenkomst bevestigt dat er voldoende overeenstemming is inzake doelstellingen en inhoud van de betrokken opleidingen en bevat de preciseringen in de onderwijsregeling die toepasselijk zullen zijn voor de betrokken studenten van de hogeschool/universiteit en van de partnerinstelling."
4. SPRUYT E., Evaluatie van wetenschappelijk onderzoek aan de universiteiten. Beschrijving van de Vlaamse context, mogelijkheden en perspectief, *T.O.R.B.*, 2002-2003, nr. 5, 428-445.
5. In tegenstelling tot de VS, waar accreditatie zich goeddeels buiten de overheidsinvloedsfeer situeert: voor een kort overzicht (van verschilpunten), zie onze bijdrage "Sat cito,

si sat bene: Een ten geleide, *T.O.R.B.*, 2000-2001, nr.2-3, p.85. Vooral echter de verschillende bijdragen van VAN DAMME Dirk, Higher education in the age of globalisation: the need for a new regulatory framework for recognition, quality assurance and accreditation, in DE GROOF Jan, LAUWERS Gracienne and DONDELINGER Germain, *Globalisation and Competition in Education*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2003, p. 27-40; VAN DAMME Dirk, *International Quality Assurance, Accreditation and Recognition of Qualifications in Tertiary Education. Key Issues and possible Policies*, OESO-document.

6. Men raadplege het OESO/CERI 'Overzichtsdocument', *International Quality Assurance, Accreditation and Recognition of Qualifications in Tertiary Education. Key Issues and possible Policies*, welke onder stuwning van collega VAN DAMME is ontworpen (2003).
7. Aldus artikel 1, alinea 1 van het ontwerp van 'Verdrag'.
8. Zie *infra*.
9. MENTINK D., VERMEULEN B.P., 'Artikel 23' in KOEKOEK A.K., *De Grondwet*, Deventer, 2000 p. 245 ex.; VERMEULEN B.P., *Constitutioneel onderwijsrecht*, Elsevier, Delft, 1999, p. 168; POSTMA A., *Onderwijswetgeving*, 1993, Deventer.
10. DE GROOF J., The Marketisation of Education? On Vouchers, in DE GROOF J., LAUWERS Gr., DONDELINGER, *Globalisation and competition in education*, 2003; LAUWERS Gr., DE GROOF J., Marktwerking in het onderwijs in Vlaanderen, *T.O.R.B.*, 2003-2004, nr. 3. Zie vooral ook VAN DAMME Dirk, Higher education in the age of globalisation: the need for a new regulatory framework for recognition, quality assurance and accreditation, in DE GROOF Jan, LAUWERS Gracienne and DONDELINGER Germain, *Globalisation and Competition in Education*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2003, p. 27-40; VAN DAMME Dirk, *International Quality Assurance, Accreditation and Recognition of Qualifications in Tertiary Education. Key Issues and possible Policies*, OESO-document.
11. Zo geldt het ontwerp van decreet met betrekking tot de *flexibilisering van het hoger onderwijs in Vlaanderen* als aanvulling van de regelgeving ter invoering van de bachelor-masterstructuur.: flexibilisering van de toegang, van de leeromgeving met inbegrip van de evaluatiecomponent, van het curriculum, van de organisatie van het onderwijs. Eén der doelstellingen heet het vergroten van de mobiliteit en de differentiëring van het onderwijs. Alleszins dient betreurd dat over de 'bouwstenen van het creditsysteem' noch over het 'flexibel studievoortgangstelsel' een Vlaams-Nederlands overleg heeft plaats gehad. Het detailisme in de Vlaamse regelgeving lijkt een parallelle normering eerder te verhinderen...
12. VAN WAGENINGEN A., Twee modellen om een à la carte menu voor de inrichting van universiteiten te beoordelen, *T.O.R.B.*, 2002-2003, nr. 6, p. 549-583.
13. Zie bijvoorbeeld de *Openingstoespraak door rector Oosterlinck*, KULeuven, 2003-2004. Boeiende vraag: hoeft de zorg om een 'bestuurlijke kwaliteit' en 'afhankelijkheid van de overheid' (*sic*) te leiden tot minder ('volledige') interne democratie ?
14. Bijvoorbeeld onze bijdragen in *European Journal for Education Law and Policy: On 'the European higher education area' after the Bologna Declaration of 19 June 1999*, 1999, nr. 2, p. 77; Education law as a "trait d'union" between national communities within the broad European framework and within a national state, 2000, nr. 2 p. 91;

- VERBRUGGEN M., Het Europees onderwijsbeleid en de Bolognaverklaring : terug naar af?, *T.O.R.B.*, 2001-2002, nr. 3, p. 173.
15. Artikel 3, onder "accreditatie". Deze begripsomschrijving stemt niet geheel overeen met de Nederlandse omschrijving, - goed voorbeeld voor de behoefte aan een nauwkeurige en uniforme terminologie.
 16. Artikel 56, § 1 van hetzelfde decreet, met inbegrip van de erkenning van nieuwe opleidingen.
 17. Zie artikel 56, § 2.
 18. Artikel 57.
 19. Zie ook *supra*
 20. VAN DAMME D., De drie P's getoetst, *TH&MA*, 2001, nr. 5.
 21. Zo maken de accreditatiekaders die de NVAO op grond van de Nederlandse wet moet vaststellen, nog een onderscheid tussen het 'hoger beroepsonderwijs' en het 'wetenschappelijk onderwijs': zij verschillen in oriëntatie en procedures.
 22. Aldus de 'Memorie van Toelichting' bij voormeld verdrag.
 23. De term 'inrichting' draagt een specifiek legistische betekenis, niet in het minst in Nederland.
 24. Niet exhaustieve lijst bij: *Analyse invoering accreditatie hoger onderwijs Vlaanderen*, april 2003, opgemaakt door de instanties vermeld in volgende voetnoot.
 25. *Werkdocument Toetsingkader nieuwe opleidingen hoger onderwijs Vlaanderen*, mei 2003 p. 13, uitgaande van de 'Nederlandse Accreditatie Organisatie' en het 'Projectteam Accreditatie Vlaanderen'.
 26. Artikelen 1 en 2 van voormeld *Verdrag*
 27. Artikel 5, lid. 2
 28. Artikel 10. De voorkeur zou kunnen gaan aan het gelijkopgaande bevoegdheid ten aanzien van én Vlaamse én Nederlandse opleidingen. Dat voor deze laatste de Nederlandse wet reeds de 'grondslag' voorzag, verhinderde niet dat het parallelisme tussen beide landen gehandhaafd bleef.
 29. Artikel 11.
 30. Argumentatie daartoe wordt gevonden in het desbetreffend reeds voormeld *Verdrag tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Vlaamse Gemeenschap van België inzake de transnationale Universiteit Limburg*.
 31. Cfr. WESTERHEIJDEN D.F., LEEGWATER M., *Working on the European Dimension of Quality. Report of the conference on quality assurance in higher education as part of the Bologna process, Amsterdam, 12-13 March 2002*, Zoetermeer, 2003.
 32. In de zin van artikel 58, § 1, 2° van het Vlaams structuurdecreet.
 33. Lees artikel 61 van het Vlaams structuurdecreet.
 34. Artikelen 63 en 61, § 1 van het Vlaams structuurdecreet.
 35. Artikel 58.
 36. Artikel 60, § 3.

Bologna – Motor van de Europese onderwijsruimte

Dr Machteld Verbruggen

1. Situering

Er zijn meerdere Europese organisaties die zich bezig houden met onderwijs, maar de organisatie die de meeste impact heeft gehad, is ongetwijfeld de Europese Unie¹. Bij hun oprichting waren de Europese Gemeenschappen *economische* gemeenschappen, waarin integratie van economische sectoren werd nagestreefd. Andere sectoren, zoals onderwijs, cultuur, volksgezondheid... werden uitdrukkelijk buiten die integratie gehouden. Voor deze domeinen wilde men ook wel samenwerken, maar men zag als geschikt instrument daarvoor een samenwerking op intergouvernementele basis², niet binnen de supranationale³ organisatie die door de Gemeenschappen werd gevormd. Samenwerking inzake onderwijs situeerde zich tijdens de jaren '50, '60 en '70 dan ook binnen de Raad van Europa, meer bepaald bij de Raad voor Culturele Samenwerking. De thema's die in deze organisatie inzake onderwijs aan bod kwamen waren ongeveer dezelfde als degene die nu nog steeds het Europese onderwijsdebat domineren, zoals de mobiliteit van docenten en studenten of de erkenning van diploma's en graden. Omwille van de specifieke aard van deze organisatie – een intergouvernementele organisatie waar besluiten genomen werden onder de vorm van verdragen waar de Lid-Staten zich al dan niet kunnen bij aansluiten – was de daadwerkelijke impact op het onderwijsbeleid van de Lid-Staten verwaarloosbaar. Wel vermeldenswaard is een verdrag uit 1957 waarbij de erkenning van diploma's secundair onderwijs die toegang geven tot het hoger onderwijs wordt geregeld, en de Conventie van Lissabon uit 1997, waarin men hetzelfde tracht te doen voor diploma's uit het hoger onderwijs. Van het bestaan van uitwisselingsprogramma's van het genre Erasmus was vrijwel niemand op de hoogte, en er werd dan ook nagevoel geen gebruik van gemaakt.

2. Onderwijs en vrij verkeer personen

Ondertussen waren de Europese Gemeenschappen tot volle bloei gekomen. Tijdens de jaren '70 groeide het besef dat de Gemeenschappen ook inzake onderwijs actief dienden te worden. Enerzijds omdat men begon te voelen dat regels inzake vrij verkeer – vooral het vrij verkeer van personen – rechtstreeks van invloed waren op het onderwijs in de verschillende Lid-Staten, en anderzijds, omdat men de Europese Gemeenschappen wou aanvullen met flankerend beleid op minder economisch getinte gebieden, zoals onderwijs. Van het onderwijs werd in de eerste plaats een belangrijke bijdrage verwacht aan de Europese natievorming. De overtuiging was immers gegroeid dat, in het belang van de Europese integratie de kennis van en het begrip voor Europa dienden te worden bevorderd. Met het oog hierop werd ernaar gestreefd om een 'Europese dimensie' in het onderwijs te brengen.

Overigens was het reeds van bij de oprichting van de EEG duidelijk dat het vrij verkeer van personen invloed zou hebben op het onderwijs. Om te garanderen dat onderdanen van Lid-Staten ook daadwerkelijk in een andere Lid-Staat aan de slag zouden kunnen, werd in het Verdrag van Rome, waardoor de EEG werd opgericht (1957) al bepaald dat opleidingen in de verschillende Lid-Staten zouden worden 'gecoördineerd' (dat wil zeggen: geharmoniseerd), met als doel te komen tot een automatische, wederzijdse erkenning van diploma's. Bijna onmiddellijk werden de eerste harmoniseringsvoorstellen ingediend, maar het zou nog tot de jaren '70 en '80 duren vooraleer men overeenstemming bereikte over de minimumvereisten voor bepaalde opleidingen. Dit resulteerde in de harmonisering, door middel van richtlijnen, van een aantal medische en paramedische opleidingen (arts, tandarts, apotheker, verpleegkundige, vroedvrouw, veearts). Voor andere opleidingen werd zelfs na decennia onderhandeling, geen akkoord bereikt (ingenieur). Toen men inzag dat het met elke uitbreiding van de Gemeenschap moeilijker werd om tot een akkoord te komen, veranderde men het geweer van schouder. In 1988 en 1992 werden 'algemene' richtlijnen aangenomen voor de erkenning van diploma's van hoger onderwijs. Men gaat nu niet meer uit van de harmonisatie van opleidingen, maar van de veronderstelling dat opleidingen in de verschillende Lid-Staten dan wel niet gelijk, maar toch minstens gelijkwaardig zijn. Het gevolg daarvan is dat men principieel verplicht is een in een andere Lid-Staat behaald diploma te erkennen, tenzij de ontvangende Lid-Staat kan bewijzen dat de gevolgde opleiding minstens een jaar korter, of inhoudelijk fundamenteel verschillend is. In dat laatste geval

mag men de erkenning van het diploma evenmin zomaar weigeren, maar moet men de aanvrager de kans geven om de tekorten te compenseren door middel van een 'aanpassingsstage' of een 'bekwaamheidsproef' (examen). Hoewel het systeem nog vele lacunes kent – sommige diploma's hebben in andere landen geen equivalent, en kunnen er dus ook niet erkend worden – en in het algemeen veel te weinig bekend is, biedt dit systeem voorlopig de beste garantie om een diploma in een andere Lid-Staat te laten erkennen.

Dat het Europese beleid ook om minder evidente redenen zijn invloed liet gelden in het onderwijsbeleid van de Lid-Staten stond vast sinds de zaak-Casagrande in 1974. Casagrande was een Italiaanse immigrant in Duitsland, aan wie een studiebeurs voor zijn kinderen geweigerd werd door het *Land* Baden-Württemberg, omdat deze studiebeurs was 'voorbehouden aan Duitse onderdanen'. Toen de zaak voor het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen in Luxemburg kwam, besliste dit dat, wanneer Casagrande gebruik maakte van het recht op vrij verkeer van personen (naast het vrij verkeer van kapitaal en goederen één van de pijlers van de EEG), dit door de Lid-Staat in kwestie niet mocht worden uitgehold door allerlei sociale voordelen, zoals studiebeurzen, aan de eigen onderdanen voor te behouden. Discriminatie op grond van nationaliteit is krachtens het EEG-Verdrag verboden voor alle materies die onder het toepassingsgebied van dit Verdrag vallen. Ondanks het feit dat het onderwijsbeleid *an sich* een materie is die volledig onder de nationale (of eventueel regionale) bevoegdheid valt, is het mogelijk dat dit in bepaalde situaties toch aan de Europese regelgeving moet worden aangepast. Die regelgeving is dan wel niet op de eerste plaats op onderwijs gericht – maar op het 'economische' vrij verkeer van personen – maar werkt wel door in het onderwijsbeleid. Het Duitse *Land* Baden-Württemberg zag zich, als gevolg van de uitspraak van het Hof in de zaak-Casagrande, verplicht zijn studiebeurzensysteem zo aan te passen dat ook onderdanen van andere Lid-Staten er een beroep op konden doen.

De poort die het Hof van Justitie in de zaak-Casagrande geopend heeft, gaat echter niet meer dicht. In 1985 wordt ze nog wat verder opengedruwd door Françoise Gravier. Gravier was een Française die met haar ouders in Frankrijk woonde, maar naar Luik was gekomen om er aan de academie striptekenen te studeren. In de economisch moeilijke jaren '80 was er in België een regeling van kracht, waarbij van alle studenten of leerlingen van buitenlandse nationaliteit, waarvan de ouders niet in België werkten en er dus ook geen belastingen betaalden, een aanvullend inschrijvingsgeld (de zogenaamde *minerva*) werd gevraagd. Vooral in het

hoger onderwijs betrof deze *minerval* een aanzienlijk bedrag. Gravier meende dat zij ten onrechte verplicht werd deze *minerval* te betalen, omdat onderwijs een 'dienst' zou zijn, en volgens het gemeenschapsrecht was discriminatie op grond van nationaliteit bij verstrekken of genieten van diensten verboden. Het Hof zag het onderwijs niet als een dienst, maar besloot op grond van artikel 128 van het toenmalige EEG-Verdrag⁴ dat de 'toegang tot de beroepsopleiding' een gemeenschapsaangelegenheid was waarin discriminatie op grond van nationaliteit niet was toegestaan. Dit was een zeer extensieve interpretatie van het Hof, die men op grond van de tekst van het bewuste artikel nooit zou hebben verwacht. Ze veroorzaakte dan ook een stortvloed van nieuwe zaken voor het Hof.

In latere zaken definieerde het Hof het begrip 'beroepsopleiding' zo ruim, dat het gehele hoger onderwijs, en het technisch en beroepsonderwijs als beroepsopleiding in de zin van het EEG-Verdrag konden worden beschouwd, zodat discriminatie op grond van nationaliteit (van onderdanen van andere EG-landen) er niet was toegelaten. Hoewel het Hof in deze zaken steeds bevestigde dat de Lid-Staten 'zelf bevoegd bleven voor de inrichting en de financiering van het onderwijs', toch mag die financiering niet zó worden georganiseerd dat ze dezelfde discriminerende effecten heeft. België werd zo veroordeeld omdat het – als alternatief nu de *minerval* niet langer was toegestaan als middel om buitenlandse numerus-claususvluchtters weg te houden – niet-Belgen in het hoger onderwijs slechts subsidieerde ten belope van 2% van het totaal aantal studenten, en rectoren en instellingshoofden de toestemming gaf niet-subsidieerbare studenten te weigeren. Ook deze uitspraak was zeer verregaand, aangezien ze toch beperkingen oplegde aan de eigen verantwoordelijkheid van de Lid-Staten inzake de organisatie en financiering van hun onderwijsstelsels.

Er was echter wel een grens aan wat het Hof bereid was te forceren inzake onderwijs. Toen studenten eisten dat het principe van gelijke behandeling zich ook zou uitstrekken op de studiefinanciering, bepaalde het Hof dat dit 'bij de huidige stand van ontwikkeling van het gemeenschapsrecht' (in 1988) nog niet tot de toepassingsfeer van het Verdrag behoorde. Het verstrekken van studiebeurzen aan personen die in de gast-Lid-Staat niet economisch actief waren (in tegenstelling tot Casagrande, die in Duitsland werkte en er belastingen betaalde), was dus (nog) niet verplicht op grond van het EEG-Verdrag. Had het Hof anders beslist, dan zouden landen als Nederland of Duitsland, waar het studiebeurzenstelsel voor het hoger onderwijs de vorm van een leefloon aanneemt, onge-

twijfeld een grote toevloed van buitenlandse studenten te verwerken hebben gekregen, die het systeem zouden hebben ontwricht.

De zeer vooruitstrevende interpretatie door het Hof van Justitie van het op zich weinig spectaculaire artikel 128 EEG-Verdrag, inspireerde de Commissie op haar beurt tot nieuwe initiatieven. Vóór het arrest-Gravier was er een consensus geweest dat de Commissie inzake onderwijs geen initiatieven kon nemen die verder gingen dan het organiseren van studies en het subsidiëren van een aantal experimenten. Na de extensieve interpretatie van de gemeenschapsbevoegdheid voor beroepsopleiding door het Hof, komt de Commissie op de proppen met een voorstel voor een groot programma voor samenwerking en uitwisseling in het hoger onderwijs: Erasmus (1987). Een aantal Lid-Staten (Frankrijk, Duitsland, Verenigd Koninkrijk) waren niet ingenomen met dit plan, en waren succesvol in hun pogingen om het voorstel van de Commissie zowel inhoudelijk als qua budget af te zwakken. Zij waren van mening dat de Gemeenschap op grond van het bewuste artikel 128 inzake beroepsopleiding zo'n programma niet kon organiseren, en zeker niet met verregaande financiële implicaties. In een procedure die de Commissie vervolgens voor het Hof van Justitie aanspande, bevestigde het Hof echter dat dit artikel wél de bevoegdheid kon geven om programma's inzake onderwijs met verregaande financiële implicaties aan te nemen. Dit was de start van een hele reeks programma's inzake beroepsopleiding: niet alleen Erasmus, maar ook Comett (samenwerking universiteiten-bedrijven), Lingua (talenonderwijs), Tempus (samenwerking met Centraal- en Oost-Europa)...

3. Maastricht: bevoegdheid inzake onderwijs voor Gemeenschap

Het stond nu vast dat de Gemeenschap – in tegenstelling tot wat de bedoeling was bij de oprichting ervan – aan het eind van de jaren '80 een bevoegdheid inzake beroepsopleiding/hoger onderwijs had ontwikkeld. Aangezien deze bevoegdheid incidenteel was opgebouwd, niet door een verdragswijziging, maar aan de hand van zaken die aan het Hof waren voorgelegd, wist niemand of en hoe deze bevoegdheid zich in de loop der jaren nog zou ontwikkelen. Een aantal Lid-Staten die altijd tegen een gemeenschapsbevoegdheid inzake onderwijs waren geweest, gaven hun verzet hiertegen op. In het Verdrag van Maastricht (dat in 1993 in werking trad en belangrijke wijzigingen aanbracht in het Verdrag van Rome, waardoor de Gemeenschap werd opgericht) is het oude artikel 128 vervangen door twee nieuwe artikelen, 126 inzake onderwijs (sinds 1

mei 1999 hernummerd tot artikel 149) en 127 inzake beroepsopleiding (thans artikel 150). De Lid-Staten kennen de Gemeenschap in deze artikelen uitdrukkelijk een bevoegdheid inzake onderwijs en beroepsopleiding toe, maar leggen tegelijkertijd de grenzen van deze bevoegdheid vast, zodat uitbreiding door de rechtspraak van het Hof zoals in de tweede helft van de jaren '80, zich niet meer zou kunnen voortdoen. De bevoegdheid van de Gemeenschap wordt zeer beperkend omschreven: inzake onderwijs mag deze het beleid van de Lid-Staten alleen aanvullen, ondersteunen en dan nog alleen wanneer dit nodig is. Dit vormt een uitdrukking van het zogeheten subsidiariteitsbeginsel, dat zegt dat het beleid zo dicht mogelijk bij de burger dient te geschieden. Bovendien wordt de Gemeenschap ook zeer sterk aan banden gelegd wat de hiervoor te gebruiken instrumenten betreft: ze mag stimuleringsmaatregelen nemen – type Erasmusprogramma, waarbij financiële middelen ter beschikking gesteld worden van wie vrijwillig deelneemt aan het programma – of aanbevelingen doen. Harmonisatie, nochtans het middel bij uitstek om de Europese integratie te bevorderen, wordt uitdrukkelijk uitgesloten, en beide artikels bevestigen nog eens dat de Lid-Staten zelf verantwoordelijk blijven voor de opzet en inrichting van hun onderwijsstelsels.

4. Beleid na Maastricht

Het opzet van de Lid-Staten die van de invoering van een nieuw artikel in het Verdrag gebruik wilden maken om paal en perk te stellen aan de 'ongebreedelde uitbreiding' van gemeenschapbevoegdheden inzake onderwijs, lijkt te zijn geslaagd. Wanneer een nieuwe gemeenschapbevoegdheid in het Verdrag wordt ingevoerd, dan heeft dit meestal onmiddellijk een groot aantal beleidsmaatregelen tot gevolg. Dit was bijvoorbeeld het geval nadat 'milieu' in 1986 als beleidsdomein in het Verdrag kwam. Iets gelijkaardigs werd voor onderwijs verwacht. Na de inwerkingtreding van het Verdrag van Maastricht, waardoor de Gemeenschap dus voor het eerst ook formeel bevoegd werd inzake onderwijs, gebeurde er echter weinig of niets. In 1994 werden wel de nieuwe koepelprogramma's Socrates – dat alle oude programma's inzake onderwijs hergroepeerde – en Leonardo – dat hetzelfde deed voor beroepsopleiding – goedgekeurd, maar echt vernieuwend waren ze niet. Het is zelfs maar de vraag of deze programma's, als ze nog niet als Erasmus of Comett hadden bestaan, nog zouden tot stand gekomen zijn onder het regime van de nieuwe artikels. Alle nieuwe initiatieven van de Commissie stuiten immers steeds meer op het verzet van de Lid-Staten, die elk nieuw initi-

atief bestempelen als strijdig met het subsidiariteitsbeginsel of van oordeel zijn dat het de grenzen van de beide artikels te buiten gaat. Wat reeds bestond vóór Maastricht, bleef echter mogelijk, omdat het Verdrag van Maastricht uitging van het behoud van het *acquis communautaire*.

De Gemeenschap kwam wel naar buiten met tal van studies, analyses van de problemen (zoals het voortdurende gebrek aan de academische erkenning van diploma's...) maar oplossingen kon ze bij gebrek aan concrete actiemogelijkheden niet bieden. Pas in de tweede helft van de jaren '90 komen er weer nieuwe initiatieven. Zo zijn er twee aanbevelingen inzake kwaliteitszorg, één voor scholen en één voor hoger onderwijs, en een aanbeveling over de mobiliteit van studenten en docenten. Aanbevelingen zijn echter de zwakste vorm van communautaire wetgeving: ze zijn per definitie niet verbindend, dit in tegenstelling tot beleidsinstrumenten die voor iedereen verbindend zijn, zoals verordeningen, of die verbindend zijn voor de Lid-Staten, zoals richtlijnen. Ervaring met aanbevelingen in andere domeinen leert dat de Lid-Staten zich aan de uitvoering ervan meestal niet zo veel gelegen laten, en dat men er dus best niet te veel van verwacht.

5. Opnieuw intergouvernementele samenwerking: Sorbonne en Bologna

Ondertussen heeft zich een nieuw fenomeen voorgedaan: verscheidene Lid-Staten, net diegene die zich elders hevig verzetten tegen een té ingrijpend gemeenschapsoptreden inzake onderwijs, spraken onderling af om de doelstellingen van dit onderwijsbeleid langs intergouvernementele weg te realiseren. In de zogenaamde Sorbonne-verklaring "voor een Europese architectuur van het hoger onderwijs" en de daarop volgende Bologna-verklaring over een "Europese ruimte voor hoger onderwijs" kiezen de Lid-Staten opnieuw – zoals bij het begin van de ontwikkeling van een Europees onderwijsbeleid – voor niet-bindende intergouvernementele verklaringen, waarbij de Europese Gemeenschap in het algemeen en de Commissie in het bijzonder, buiten spel worden gezet. Ter gelegenheid van de viering van de achthonderdste verjaardag van de Sorbonne op 25 mei 1998 ondertekenden de ministers van onderwijs van Frankrijk, Groot-Brittannië, Duitsland en Italië inderdaad een verklaring getiteld *harmoniser l'architecture du système européen d'enseignement supérieur*. Hierin engageren ze zich te streven naar een gemeenschappelijk referentiekader voor het hoger onderwijs, met als doel de transparantie van diploma's te verbeteren en de mobiliteit van studenten en hun tewerkstel-

lingsmogelijkheden te verhogen. Het is weinig waarschijnlijk dat deze landen met dit initiatief alleen of zelfs in de eerste plaats de creatie van een 'Europese onderwijsruimte' voor ogen hadden, zoals ze in de Sorbonneverklaring beweren. Met uitzondering van Italië waren het vooral deze staten die de creatie van een dergelijke Europese onderwijsruimte binnen de Gemeenschap altijd hebben tegengehouden. De moeizame totstandkoming van de eerste mobiliteitsprogramma's was voor een aanzienlijk deel te wijten aan de hardnekkige tegenwerking van deze drie grote Lid-Staten. Bij de totstandkoming van het Verdrag van Maastricht hadden deze Lid-Staten zich dan weer opgeworpen als pleitbezorgers van het verbod van harmonisatie dat in de nieuwe verdragsartikelen aan de Gemeenschap werd opgelegd. Duitsland had zelfs nog voorgesteld om de bevoegdheid van de Gemeenschap tot het doen van aanbevelingen te beperken. In het licht van al deze vaststellingen kan het enigszins merkwaardig lijken dat precies deze Lid-Staten voorstelden om over te gaan tot een harmonisatie van de structuur van het hoger onderwijs in Europa.

Duidelijker wordt het wanneer men weet dat deze ministers op het thuisfront af te rekenen hadden met ernstige problemen in het hoger onderwijs, die in elk geval ingrijpende structurele wijzigingen noodzakelijk maakten. In Italië en Duitsland vormde onder meer de extreem lange studieduur en de grote *drop out* van studenten een probleem. Groot-Brittannië kende moeilijkheden met de financiering van het hoger onderwijs, terwijl ook de erkenning van diploma's, zelfs intern, problematisch is. Frankrijk kampte met een zeer grote complexiteit van het onderwijsstelsel, met veel verschillende soorten diploma's en instellingen voor hoger onderwijs, met naast de universiteiten onder meer de *grandes écoles* en de *polytechniques*. Een algemeen probleem was dat het Europese continentale hoger onderwijs blijkbaar niet meer aantrekkelijk was voor studenten van derde landen. Studies in Angelsaksische landen (vooral de Verenigde Staten, maar ook Nieuw-Zeeland en Australië) en zelfs in Azië, schenen de voorkeur van steeds meer studenten weg te dragen, ten nadele van Europa. Het herwinnen van de competitiviteit in de 'wereldmarkt van kennis' was een belangrijk element in de discussie die tot de Sorbonne-verklaring leidde. In het verlengde daarvan speelde, de plaats van Europa in een *global market*, waar kennis en informatie een steeds belangrijker rol spelen voor het behalen van economisch succes. De structurele hervormingen, die zich hoe dan ook opdrongen in een sterk door tradities bepaalde sector als onderwijs, konden aldus op het

thuisfront gepresenteerd worden als onderdeel van een 'Europees programma.'

Tijdens het colloquium aan de Sorbonne waar de verklaring werd ondertekend, had de Italiaanse minister van onderwijs zich al geëngageerd tot het organiseren van een opvolgconferentie in Italië. Deze opvolgconferentie vond plaats in juni 1999 in Bologna.

In tegenstelling tot wat gebeurde bij de eerste verklaring, waren alle potentiële ondertekenaars deze keer wel bij de totstandkoming van de tekst betrokken in de aanloop naar de Bologna-conferentie. De nieuwe Bologna-verklaring die toen werd goedgekeurd bevestigt de algemene principes van de Sorbonne-verklaring en werkt ze verder uit. De betwiste term 'harmonisatie' is uit de titel verdwenen en ook in de tekst van de verklaring komt hij niet meer voor. Men heeft het nu echter over 'convergentie' en 'een gemeenschappelijk referentiekader'. Er worden in de Bologna-verklaring meer concrete engagementen opgenomen dan in de Sorbonne-verklaring: de ondertekenende landen gaan hun onderwijsbeleid coördineren om op korte termijn, en in elk geval binnen het eerste decennium van de 21ste eeuw, te komen tot:

- een systeem van transparante en vergelijkbare graden, eveneens door de implementatie van een diplomasupplement, om zowel de tewerkstellingsmogelijkheden van de Europese burgers als de internationale competitiviteit te vergroten;
- organisatie van een onderwijsstelsel dat essentieel op twee cycli is gebaseerd, waarvan de eerste minimaal drie jaar duurt en een graad toekent die relevant is voor de Europese arbeidsmarkt als 'appropriate level of qualification', en waarbij de tweede zou moeten leiden tot respectievelijk een *master* en/of een doctoraat;
- het installeren van een *credit*-stelsel zoals het ECTS, waarbij ook *credits* die buiten het hoger onderwijs behaald werden (zoals in permanente vorming) kunnen worden erkend;
- bevorderen van mobiliteit door de hindernissen die nu nog bestaan - administratieve of sociale - weg te nemen;
- bevorderen van Europese samenwerking in kwaliteitsbewaking met het oog op het ontwikkelen van vergelijkbare criteria en methodologieën;
- bevorderen van de noodzakelijke Europese dimensie in het hoger onderwijs, meer bepaald in curriculum ontwikkeling, interinstitutionele samenwerking, mobiliteitsprogramma's en geïntegreerde studie-, opleidings- en onderzoeksprogramma's.

De ondertekenende landen engageren zich om deze doelstellingen na te streven teneinde de Europese onderwijsruimte te consolideren, maar binnen hun institutionele bevoegdheden en met volledig respect voor de verscheidenheid van culturen, talen, nationale onderwijssystemen en autonomie van universiteiten. Ze kiezen daarvoor de weg van de intergouvernementele samenwerking, en zullen samenwerken met niet-gouvernementele organisaties bevoegd voor hoger onderwijs. De voorgestelde tekst bevatte een verwijzing naar samenwerking in het kader van de Europese Unie, maar deze verwijzing werd op vraag van Groot-Brittannië - naar verluidt met instemming van alle anderen, behalve Luxemburg⁵ - geschrapt. Als motivering voor het schrappen van de verwijzing naar de Europese Unie werd het feit aangehaald dat veel van de op de conferentie aanwezige staten geen Lid-Staten van de Unie waren. Dit is een vreemd argument, aangezien de aanwezige landen zonder uitzondering reeds bij het onderwijsbeleid van de Gemeenschap betrokken waren, hetzij als Lid-Staat van de Unie, als lid van de Europese Economische Ruimte of als kandidaat Lid-Staat of geassocieerd lid. Bovendien voorziet artikel 149 van het EEG-Verdrag duidelijk in externe bevoegdheden voor de Gemeenschap op het vlak van onderwijs, met daarin begrepen de mogelijkheid om samen te werken met andere landen, maar ook met internationale organisaties die in dat domein actief zijn.

Het expliciet willen uitsluiten van de Europese Unie valt des te meer op wanneer we de concrete objectieven van deze verklaring vergelijken met de doelstellingen inzake onderwijs en beroepsopleiding in het Verdrag, en met de activiteiten die de Gemeenschap in het kader daarvan ontwikkelt. Het bevorderen van de academische erkenning, met name door middel van een kredietpuntensysteem, streeft de Gemeenschap actief na sinds 1987, toen het *European Credit Transfer System* als experiment werd geïntroduceerd. In het Socratesprogramma is dit kredietpuntensysteem niet langer een experiment, maar staat het open voor deelname door alle instellingen. In de Bologna-verklaring engageren de ondertekenaars zich om te streven naar *"the establishment of a system of credits - such as in ECTS"*. Het is echter moeilijk aan te nemen dat de ondertekenaars naast ECTS nog een ander - transnationaal overdraagbaar - kredietpuntensysteem zouden ontwikkelen. De enige logische optie lijkt dus de verdere ontwikkeling van ECTS of, in de mate dat dit systeem niet voldoet, de aanpassing ervan. De verklaring heeft het ook over: *"promotion of mobility, by overcoming obstacles to the effective exercise of free movement"*. Voor de studenten betekent dit meer concreet *"access to study and training opportunities and to related services"*, voor de do-

centen, onderzoekers en het administratief personeel heeft dit betrekking op *"recognition and valorisation of periods spent in a European context researching, teaching and training, without prejudicing their statutory rights"*. Als er één terrein is waarop de Europese Gemeenschap succes heeft geboekt inzake onderwijs of opleiding, dan betreft het wel precies het verzekeren van het recht van een mobiele student om in een andere Lid-Staat toegang te verkrijgen tot onderwijs, opleiding en de daaraan verbonden diensten. Ook de rechten van mobiele werknemers, zoals docenten, onderzoekers en ondersteunend personeel, om in een andere Lid-Staat actief te zijn, worden principieel door het Verdrag en het afgeleide recht gegarandeerd. Het probleem is precies dat, hoewel binnen de gemeenschapsrechtsorde het principiële recht op mobiliteit voor deze categorieën van personen buiten kijf staat, de uitoefening ervan gehinderd wordt door regels van allerlei aard op gebieden waarvoor de Europese Gemeenschap niet of slechts zeer gedeeltelijk bevoegd is, of waarvoor binnen de Gemeenschap nog geen meerderheid gevonden werd om ze op te lossen. Het gaat dan met name over lacunes of overlappingen in fiscale, sociale en onderwijskundige aangelegenheden, een problematiek die uitgebreid in kaart werd gebracht door het Groenboek betreffende de mobiliteit; gepubliceerd door de Commissie in 1996. Een andere overlapping met de activiteiten van de Gemeenschap vormt de doelstelling betreffende de *"promotion of European co-operation in quality assurance with a view of developing comparable criteria and methodologies"*. De aanbevelingen betreffende kwaliteitszorg bevatten effectief de eerste aanzet tot de ontwikkeling van vergelijkbare methodes van kwaliteitszorg. Daarnaast heeft ook de doelstelling *"promotion of the necessary European dimensions in higher education, particularly with regards to curriculum development, inter-institutional co-operation, mobility schemes and integrated programmes of study"* volledig betrekking op de activiteiten die de Gemeenschap bevordert en steunt in het kader van onder meer het Socrates- en Leonardoprogramma. De enige concrete doelstelling die op geen enkele manier gelieerd is aan de huidige of toekomstige activiteiten van de Gemeenschap, vormt de creatie van een gemeenschappelijk referentiekader met betrekking tot diploma's. Dat is het reeds beruchte systeem van het hoger onderwijs bestaande uit twee cycli, waarbij het na de eerste cyclus (van minimaal drie jaar) behaalde diploma een arbeidsmarktrelevante kwalificatie zou vormen. De Gemeenschap heeft nooit enig initiatief in die zin genomen omdat iets dergelijks haar uitdrukkelijk verboden is; hoewel een gemeenschappelijk referentiekader de erkenning van diploma's zonder twijfel ten goede zou komen.

Zoals de Sorbonne-verklaring is ook de Bologna-verklaring een intentieverklaring, geen verdrag. Dit heeft voor- en nadelen. Het is in de eerste plaats vrij revolutionair dat over zo'n ingrijpende hervorming van het hoger onderwijs overeenstemming kon worden bereikt. Tegelijkertijd vergemakkelijkt het feit dat het 'maar' een intentieverklaring is, en geen verdrag, natuurlijk het vinden van overeenstemming. Het is lang niet zeker of evenveel landen *Bologna* zouden hebben ondertekend als de tekst wel een verdrag was geweest. Het staat bovendien vrijwel vast dat niet alle ondertekenende landen het verdrag nadien ook zouden hebben geratificeerd. Vaak wordt als voordeel van de methode van de intentieverklaringen aangehaald dat het niet gaat om een 'van boven opgelegde hervorming', maar om een vrijwillige toenadering van de onderwijssystemen. Het is natuurlijk positief wanneer men er via deze methode in slaagt landen of instellingen warm te maken voor een proces, dat anders op te veel weerstand zou stuiten. De vaagheid en de vrijblijvendheid van de tekst heeft echter ook belangrijke nadelen. Zo staat er uitdrukkelijk vermeld dat de *first degree* die na minimum drie jaar postsecundair onderwijs zou worden behaald, een arbeidsmarktrelevant diploma zou moeten zijn. Dit is een passage die tekstueel qua duidelijkheid niets te wensen overlaat. Toch wordt, bijvoorbeeld in Vlaanderen, de invoering voorbereid van een *Bachelorgraad* na drie jaar universitaire studie - omdat men vindt dat dit 'opgelegd' wordt door Bologna - terwijl men er anderzijds wel aan toevoegt dat dit niet moet worden beschouwd als een 'uitstroom-' maar wel als een 'doorstroomkwalificatie'. Nochtans wordt dit voorstel, dat rechtstreeks ingaat tegen de expliciete tekst van de verklaring, zonder probleem gepresenteerd als 'ter uitvoering van de Bologna-verklaring'. Het argument dat daarnaast in Vlaanderen ook uitstroomkwalificaties na drie jaar studie bestaan, met name de graduaat, verandert niets aan het onlogische van een dergelijk voorstel. De Bologna-verklaring legt immers nergens een studieduur van drie jaar op. Het is bovendien nog zeer de vraag of het herbenoemen van een bepaalde kwalificatie tot *Bachelor*, terwijl het een doorstroomkwalificatie is, in een Europees hoger onderwijslandschap waar een *Bachelor* essentieel een uitstroomkwalificatie is, wel beantwoordt aan het uiteindelijke doel van de verklaring, namelijk een grotere transparantie van kwalificaties. Dezelfde titulatuur geven aan kwalificaties met wezenlijk andere doelstellingen, draagt niet bij tot transparantie, wel integendeel.

Als voordeel van de Bologna-verklaring wordt vaak ook aangehaald dat het niet iets is dat door 'Europa' - bedoeld wordt: de Europese Unie - wordt opgelegd. Men vergeet daarbij gemakshalve dat, wanneer Europa

iets oplegt, dit enkel gebeurt omdat de Lid-Staten (die immers de Unie vormen) - weliswaar soms bij meerderheidsbeslissing - samen besloten hebben dat een bepaalde maatregel noodzakelijk is. Als een gemeenschappelijke intentieverklaring over het algemeen volstond om een gemeenschappelijk doel te bereiken, dan verloor de Europese Unie elke relevantie. De ervaring leert immers dat, zelfs wanneer het doel gemeenschappelijk wordt gewenst, er vaak over de wijze en mate van uitvoering aanzienlijke meningsverschillen kunnen bestaan. Wanneer een bepaalde maatregel wordt uitgevaardigd binnen het kader van de Europese Unie, dan kan degene die nalatig is bij de uitvoering hiertoe worden aangezet, en in extreme gevallen zelfs worden veroordeeld. Bovendien kunnen zelfs particulieren zich desgevallend tegenover een Lid-Staat rechtstreeks op de Europese regelgeving beroepen. In onderwijszaken is gebleken dat dit recht van particulieren - denk bijvoorbeeld aan de hoger behandelde zaak-Gravier - een belangrijke hefboom is geweest voor het ontstaan van het 'recht op studiemobiliteit'. Het valt moeilijk in te denken wat de studentenmobiliteit binnen de Europese Unie op dit ogenblik zou zijn, hadden particulieren in de jaren '80 voor het Hof van Justitie geen doorbraak geforceerd. Zelfs wanneer aan de Bologna-verklaring uitvoering zal worden gegeven, en alle ondertekenende landen hun diplomastructuur overeenkomstig aanpassen, heeft de particulier op basis van deze verklaring geen enkel subjectief recht op erkenning van zijn diploma, ook al bekroont dit een opleiding met 'dezelfde structuur'. Hij zal zich daarentegen wel nog steeds kunnen beroepen op de erkenningsregels die door de richtlijnen en de rechtspraak van het Hof van Justitie zijn vastgesteld. Doordat er geen (echte, dwingende) controle bestaat op de uitvoering van de verklaring, riskeert een land dat zich zware inspanningen getroost om zijn hoger onderwijs aan de letter en de geest van *Bologna* aan te passen, te moeten vaststellen dat de anderen zich ervan af maken met *window dressing*.

Een andere kritische kanttekening heeft te maken met het (gebrek aan) democratisch gehalte van de besluitvorming over de fundamentele opties die men op deze wijze neemt ten aanzien van de toekomst van het hoger onderwijs in Europa. Wanneer men deze opties zou willen vastleggen onder de gedaante van een communautair beleidsinstrument, dan zou dit voorstel inderdaad eerst een lange weg door de instellingen moeten afleggen. Afhankelijk van het soort maatregel zou er een voorstel van de Commissie besproken worden in het Onderwijscomité en vervolgens in de Raad, en zouden het Economisch en Sociaal Comité en het Comité der Regio's een advies moeten geven. Ook het Europees Parlement zou

inspraak hebben, door middel van de medebeslissingsprocedure. In het geval er niet gemakkelijk overeenstemming kan worden bereikt is wellicht nog een passage langs het Bemiddelingscomité noodzakelijk. Deze 'lange weg' is erg omslachtig, maar de procedure werd net zó ingevoerd om voor de gevoelige materie die onderwijs toch is een maximale democratische legitimiteit aan elke communautaire maatregel te geven. De huidige Bologna-verklaring is tot stand gekomen buiten elk formeel besluitvormingsproces om, op een conferentie waar sommige landen weliswaar werden vertegenwoordigd door hun minister van onderwijs - die natuurlijk wel enige democratische legitimiteit bezit - maar andere landen ook slechts door een hoge ambtenaar⁶. Ook bij de keuze van de rol die de *stakeholders* in het proces spelen, kunnen kanttekeningen worden geplaatst. De Europese vereniging van universiteiten is enthousiast, want ze werd rechtstreeks bij het opstellen van de tekst betrokken. De instellingen voor hoger onderwijs buiten de universiteit, evenals de studenten - toch evenzeer rechtstreeks betrokken partijen - waren slechts als waarnemer, niet als actieve participanten, bij *Bologna* betrokken. Bovendien is er ook geen enkele democratische controle achteraf op wat werd overeengekomen. Wanneer er in Bologna geen intentieverklaring, maar een echt verdrag zou zijn afgesloten, dan zou nadien in het kader van de ratificatieprocedure over de inhoud ervan worden gedebatteerd in de parlementen van de ondertekenende landen. Blijkt een democratisch verkozen parlement niet akkoord te gaan met de opties die in het verdrag worden genomen, dan wordt het verdrag niet geratificeerd, en dient het niet te worden uitgevoerd. Aangezien *Bologna* geen verdrag, maar slechts een 'intentieverklaring' is, wordt nu op het publieke forum én in de parlementen niet gedebatteerd over de basisopties die in de verklaring liggen vervat, maar enkel over de manier waarop aan die opties uitvoering 'moet' worden gegeven...

6. Hervorming hoger onderwijs in Vlaanderen

Op dit ogenblik is in Vlaanderen de grootste hervorming van het hoger onderwijs sinds decennia volop bezig. Universiteiten en hogescholen verenigen zich in 'associaties', die hun moet toelaten de toekomstige uitdagingen voor het hoger onderwijs met vertrouwen tegemoet te treden. Het zogenoemde 'structuurdecreet' wordt ook wel eens het 'Bologna-decreet' genoemd, omdat het de uitvoering van de Bologna-verklaring in Vlaanderen zou inhouden. Deze voorstelling verdient enkele kritische kanttekeningen. De meest fundamentele hervormingen die dit nieuwe

decreet zal doorvoeren (invoering *bachelor/master*-graden na drie respectievelijk één/twee jaren; associaties van hogescholen en universiteiten, accreditering...) vormen als zodanig géén voorwerp van de Bologna-verklaring. Men zal in de verklaring zelfs vruchteloos naar deze termen zoeken. Dit betekent niet dat deze opties niet belangrijk kunnen zijn om de positie van het Vlaamse hoger onderwijs in de toekomst te verstevigen, maar ze worden voorgesteld als rechtstreeks voortvloeiend uit de Bologna-verklaring, en dat doen ze niet. Als Vlaanderen ervoor kiest een systeem van kwaliteitszorg uit te bouwen door middel van accreditering, dan wordt dit *niet* opgelegd door de Bologna-verklaring, maar is dit een eigen keuze. Voorlopig is alleen Nederland bereid gevonden om samen met Vlaanderen een gemeenschappelijk accreditatieorgaan op te richten. Er zijn nog andere kritische bemerkingen die bij de implementatie van de Bologna-verklaring in Vlaanderen kunnen worden geplaatst. Zo betracht de Bologna-verklaring in de eerste plaats een 'grotere transparantie van graden' wat in Vlaanderen en Nederland wordt vertaald door het invoeren van de graden van *Bachelor en Master*. In Nederland kent men naast professionele *Bachelors* (behaald aan hogescholen) ook professionele *Masters* (een soort van voortgezette opleidingen aan hogescholen). In Vlaanderen is men echter van oordeel dat een *Master* noodzakelijkerwijs bp onderzoek' gebaseerd dient te zijn, en daarom noemt men wat vroeger een voortgezette opleiding in een hogeschool was, nu ook een *Bachelor* (weliswaar behaald na een andere *Bachelor*). De Vlaming met een gespecialiseerd hogeschooldiploma die na zijn studies in Nederland aan de slag wil, zal dus al dadelijk moeten duidelijk maken dat zijn '*Bachelor na Bachelor*' hetzelfde is als wat in Nederland een '*Professional Master*' wordt genoemd. Of dit soort zaken bijdraagt tot een grotere transparantie, is dus nog maar zeer de vraag. Inzake de erkenning van buitenlandse diploma's of getuigschriften, verwijst het decreet dan weer naar de in 1997 in het kader van de Raad van Europa afgesloten Conventie van Lissabon, die academische erkenning in het hoger onderwijs tracht te regelen. Wie naar de website van de Raad van Europa surft⁷, ziet echter dat België deze conventie nog steeds niet heeft ondertekend, laat staan geratificeerd... In een hervorming die zegt geïnspireerd te zijn door een zorg voor de kwaliteit van het hoger onderwijs, staat wetgevingskwaliteit duidelijk niet op de eerste plaats.

1. De Europese Gemeenschap is sinds 1993 een onderdeel van de Europese Unie, die naast de Gemeenschap ook nog samenwerking in andere domeinen (buitenlands be-

leid, veiligheid) omvat. Onderwijs bevindt zich binnen deze Unie in de pijler 'Gemeenschap' zodat hier ook nog vaak over de Europese Gemeenschap wordt gesproken. Zie voor meer info: www.europa.eu.int

2. Klassieke internationale samenwerking op basis van soevereiniteit.
3. Vorm van internationale samenwerking waarin bepaalde bevoegdheden door de Lid-Staten worden overgedragen aan het 'hogere,' internationale niveau.
4. Artikel 128 EEG: "Op voorstel van de Commissie en na raadpleging van het Economisch en Sociaal Comité stelt de raad de algemene beginselen vast van een gemeenschappelijk beleid betreffende de beroepsopleiding dat kan bijdragen tot een harmonische ontwikkeling zowel van de nationale economieën als van een gemeenschappelijke markt."
5. Het is niet duidelijk of het feit dat de Europese Commissaris voor onderwijs, Viviane Reding, Luxemburgse is, bij deze houding heeft meegespeeld.
6. Voor Vlaanderen werd bijvoorbeeld getekend door Jan Adé, directeur-generaal van de administratie Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek.
7. <http://www.coe.int>

De wet van Brück, een historisch enigma

Prof. Dr. Piet Tomissen

In zijn voortreffelijke biografie van de invloedrijke VNV-politicus Gerard Romsée (1901-1976), die tijdens Wereldoorlog II het ambt van Secretaris-Generaal van Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid waarnam, schrijft Evrard Raskin (°1935), op het gezag van Lode Claes (1913-1997), dat Romsée "zijn geloof in de uiteindelijke overwinning van de Duitsers op de *Wet van Brück* baseerde"¹. Als toelichting bij deze toch verre van onbelangrijke mededeling beperkt de auteur zich tot twee korte paragrafen over Brück en diens fameuze wet, echter zonder te verwijzen naar adequate literatuur, bijvoorbeeld naar de desbetreffende pagina's in het eerste deel van het *opus magnum* van de historicus Guido Provoost (1940-1981), waarvan hij in zijn literatuurlijst enkel het tweede deel vermeldt. Inderdaad, nadat hij en zijn aan de Universiteit Gent als hoogleraar verbonden promotor Jean-B. Quintyn in mei 1975 op een aan koning Albert I (1875-1934) gewijd colloquium, op de invloed van de bedoelde wet op deze vorst gewezen hadden, is Provoost in zijn zonet bedoelde *opus magnum* vrij uitvoerig op het onderwerp ingegaan². Omdat hij Romsée op zijn beurt als een adept van die wet ten tonele voert, kan men enkel betreuren dat Raskin onkritisch is te werk gegaan en wat die wet betreft, de lezers van zijn boek op hun honger laat. In dit opstel ga ik trachten die leemte op te vullen, gebruik makend van Provoosts hoofdwerk, van de mij door Dr Wim van der Elst bezorgde waardevolle documentatie en *ditto* informatie, alsook van een paar eigen vondsten.

Van oudsher – men denke aan Hesiodos – wordt er gezocht naar wetmatigheden in de geschiedenis. Bij één der meest succesrijkste trends in deze zoektocht gaat het erom, het bestaan van golfbewegingen in het historisch verloop aan te tonen. Voor hen die daar in de vorige eeuw mee begaan waren heeft de Antwerpse essayist Julien Vandiest (°1919) het neologisme *cyclisten* bedacht³. Vandiest is met het onderwerp vertrouwd, zoals blijkt uit zijn studies over Oswald Spengler (1880-1936), de Hongaarse architect Pal Ligeti (1885-1941) en anderen⁴. Als cyclisten beschouwt hij evenwel in eerste instantie het

Belgisch triumviraat Rémy-Nicolas Brück (1818-1870), Charles Lagrange (1851-1932) en Ernest Millard (1860-1920).

Brück werd op 1 oktober 1818 in het groothertogdom Luxemburg geboren, verwierf echter begin 1844 de Belgische nationaliteit, na vanaf juli 1836 aan de militaire school te Brussel te hebben gestudeerd. Tot majoor van de genie bevorderd, werd hij met de leiding van de topografische dienst belast. Om een mij onbekende reden heeft hij in 1845 de studie van het aardmagnetisme aangevat. Dat Brück niet de eerste de beste was blijkt uit het feit dat de 'Académie royale de Belgique' in 1868 zijn boek over de vallende sterren publiceerde. Ons interesseert thans enkel het verband dat hij heeft gelegd tussen het aardmagnetisme en de wereldgeschiedenis. Het resultaat van zijn overwegingen deponeerde hij in 1866 in een tweedelig *opus*⁵, waaruit invloed van grote geschiedenisfilosofen blijkt: Giambattista Vico (1668-1744), Johann Gottfried Herder (1744-1806), Henry Th. Buckle (1822-1862), Hippolyte Taine (1828-1893), zelfs Friedrich Hegel (1770-1831)⁶. Volgens majoor Brück doorlopen staten en beschavingen cycli die telkens eerst zowat 250 jaar in stijgende en daarna eveneens zowat 250 jaar in neerwaartse lijn evolueren doch met dien verstande dat elke cyclus om de duizend jaar een hoogtepunt (*apogée*) en een glanstijd (*période de grand éclat*) kent. Voor die ontwikkeling maakte hij het aardmagnetisme verantwoordelijk. Doch hij ging nog een stap verder door congruentie te poneren tussen de door hem beschreven cycli en de Bijbelse chronologie, wat impliceert dat hij deze laatste letterlijk opvatte.

Van meetaf aan ontspon zich in de militaire school een discussie over Brücks theorie. Heel wat officieren stonden er weigerachtig tegenover, doch luitenant-generaal Henri-Alexis Brialmont (1821-1903) – ook iemand van de genie, gespecialiseerd in de bouw van forten – liet zich in enthousiaste bewoordingen over hem uit en werd zelfs zijn vriend. Dat zijn theorie over het aardmagnetisme nog een niet onaardige rol zou spelen kon Brück niet vermoeden toen hij op 21 februari 1870 te Elsene overleed. Want waarin hij niet geslaagd was, lukte namelijk de astronoom Charles Lagrange (1851-1932), hoogleraar aan de Militaire School (1888-1905) en directeur van de Sterrenwacht van Ukkel. Provoost heeft gelijk: "In tegenstelling tot zijn leermeester Brück, vond Lagrange in de wetenschappelijke wereld wel gehoor."⁷ Deze "protestant fundamentaliste"⁸ geraakte niet enkel in de ban van Brücks speculaties, doch deed er nog een schepje bovenop door de Egyptische piramiden, meer bepaald die van Cheops, in zijn onderzoek te betrekken.⁹

Die 'verbreding' is niet verwonderlijk wanneer men bedenkt dat in die jaren de piramidologie de wind in de zeilen had. Onder piramidologie verstaat men "De 'wetenschap' die zich bezighoudt met het uiterst nauwkeurig opmeten en op mystieke wijze interpreteren van de afmetingen van de grote piramide van Cheops te Gizeh, inclusief de daarin aanwezige gangen en kamers."¹⁰ Als haar vader geldt de Engelsman John Taylor (1781-1864), maar zonder één van diens adepten, de gerenommeerde Schotse astronoom Charles Piazzi Smyth (1819-1900), zou ze waarschijnlijk nooit van de grond zijn gekomen. Pas na het bekend worden van Smyths controversiële conclusies was het hek van de dam en werden de zogezegde geheimen van de grote piramide zelfs gepopulariseerd, onder meer door de Franse *abbé* Théophile Moreux (1867-1954), directeur van de sterrenwacht van Bourges.

Samengevat komt Lagranges leer hierop neer: beschavingen migreren van oost (Klein-Azië) naar west (Engeland) en volgen mekaar *qua* belangrijkheid om de 500 jaar op (*le peuple-chef*). Onder dit laatste punt dient het volgende verstaan: om de 500 jaar domineert een ander *peuple-chef* de beschaving en die dominerende rol voltrekt zich telkenmale in vijf fasen of sub-periodes die zowat 103,2 jaar beslaan, te weten een rudimentaire constructie (*la constitution*), de aanloop naar een organisatie (*la préorganisation*), de organisatie zelf (*l'organisation*), de bloeitijd (*l'apogée*) en het verval (*la décadence*). Vanaf de schepping van Adam in 4184 voor Christus tot *anno* 1925, het jaar van verschijnen van de tweede editie van Lagranges gezaghebbend werk¹¹, hadden negen *peuples-chefs* mekaar om de 516 jaar opgevolgd: de Assyriërs, de Egyptenaren, de Joden, de Feniciërs, de Grieken, de Romeinen, de Franken, het Pausdom en de Fransen. Sinds 1870 waren de Angelsaksers aan zet en zouden het tot aan het einde der tijden (rond 2180 n.C.) blijven.

Op grond van de al door Brück aanvaarde letterlijke interpretatie van de Bijbel en het belang dat hij zelf hechtte aan de afmetingen van de piramide van Cheops en de farao-lijsten van de priester Manetho (3de eeuw voor Christus)¹² deinsde Lagrange er niet voor terug de Angelsaksers als de nazaten van de tien stammen van Israël te beschouwen¹³. Die idee was geenszins nieuw, want in 1874 had een zekere Edward Hine (1825-1891) er al een onthutsend boek aan gewijd, waarin hij met een op zijn zachtst uitgedrukt verrassende etymologie van het adjectief 'british' uitpakte: de twee Hebreeuwse woorden 'brit' (= verbond) + 'ish' (= mens)¹⁴. Voor de leden van de *British-Israel-Movement* schijnt die idee zelfs het geloofspunt bij uitstek te zijn

geweest; zij ijverden derhalve voor de terugkeer van de Britten naar Palestina en aanzagen de bezetting van Egypte door de Engelsen in 1882 als een gunstig omen¹⁵. Steeds *dixit* Lagrange zou de beruchte Balfour-verklaring¹⁶ een verdere stap in de goede richting zijn geweest! Doch wie van de suprematie van de Angelsaksers – *in casu* Engeland en de Verenigde Staten – overtuigd is, kan moeilijk anders dan een oordeel vellen over de situatie van de Fransen en de Duitsers in de internationale context. Lagrange is die moeilijkheid niet uit de weg gegaan: “Les racines latines, jadis tête de mouvement, ont fini” terwyl Duitsland, “de même parenté, joue à l’égard de ceux-ci (les Anglo-Saxons), le rôle équivoque d’une sorte de frère-ennemi”¹⁷.

Lagrange was zodanig van de juistheid van zijn theorie overtuigd dat hij in 1923 in de Koninklijke Academie van België de relativiteitstheorie van Albert Einstein (1879-1955) bekritiseerde¹⁸ en in 1924 kardinaal Désiré Mercier (1851-1926) in een open brief (gepubliceerd bij Thone te Luik) verzocht de wet van Brück in het leerpakket van het vrij onderwijs te integreren¹⁹! Zelf gaf hij aan de Militaire School het voorbeeld door in zijn colleges zijn aangedikte versie van die wet te promoten. Kwam daar nog bij dat zijn leerling Ernest Millard (1860-1920), die opklom tot kolonel van de genie en verbonden was aan het hoofdkwartier van het Belgisch leger, tussen 1904 en 1908 in vier stevige boekdelen de theorieën van Brück en Lagrange amalgameerde²⁰. In dit werk protesteert de auteur tegen pogingen om hem als een fatalist voor te stellen. Millard had namelijk met zijn eerste boek *Les Belges et leurs générations historiques* (1901) deelgenomen aan een wedstrijd en tot zijn niet geringe verbazing vernomen dat de jury, waarin de historicus Henri Pirenne (1862-1935) zetelde, het wegens zijn fatalistische inslag had afgewezen.

Fout, repliceerde hij: ik heb in dat boek duidelijk gesteld dat “les peuples ne doivent pas subir la domination morale ou matérielle d’un peuple chef, et qu’aucune fatalité ne les accable hormis celle que subissent les êtres organisés”²¹. In ieder geval, ware hij een fatalist in de gebruikelijke betekenis van het woord geweest, dan begrijpt men als lezer niet goed waarom Millard het nodig oordeelde zich aan een prognose te wagen. En wat voor een prognose! Ik citeer: “Il est probable que l’Angleterre arrivera à son dernier moment de grandes conquêtes vers 1940. Mais contre qui entrera-t-elle en lutte? Contre l’Allemagne isolée, ou contre une coalition européenne, à la tête de laquelle se trouvera l’Allemagne? C’est le secret de l’avenir. Dans tous les cas, une guerre anglo-allemande paraît

désormais inévitable, et elle sera surtout funeste à l’Allemagne qui est entrée dans sa phase de malaise.”²²

Terug naar Lagrange. Tijdens zijn verblijf aan de Militaire School geraakte kroonprins Albert van België (1875-1934), de latere koning Albert I, bevriend met twee latere generaals, te weten Emile Galet (1870-1940) en Prudent Nuyten (1874-1954). Dat dit trio in de ban van Lagrange geraakte wordt door niemand betwist. Voor wat meer bepaald de kroonprins aanbelangt beschikken we over het getuigenis van de toenmalige prinses Marie José (1906-2001), de latere koningin van Italië: haar broers Leopold III (1901-1983) en Karel (1903-1983) werden er op bevel van hun vader Albert I door hun huisleraar mee vertrouwd gemaakt²³. Zij bevestigt verder dat Lagrange tijdens Wereldoorlog I herhaaldelijk zijn woonplaats Duinkerken verliet om met koning Albert I en diens vleugeladjutant Galet in de villa van de vorst in De Panne lange gesprekken te voeren. Bovendien musiceerde hij veel met koningin Elisabeth (1876-1965) en “Lorsque le ciel était étoilé, ils étudiaient ensemble le cours des astres.”²⁴

Prinses Marie José typeert Lagrange als “un personnage énigmatique”, als iemand die haar “faisait penser à un être abstrait, désincarné”²⁵. Dat kan best zijn maar neemt niet weg dat zijn (occulte?) invloed groot is geweest, bij zoverre dat het tot de oprichting van een *Cercle des amis du Professeur Lagrange* gekomen is. Afgaande op informatie hem verstrekt door de Antwerpse docent Jozef Julius Peeters (1895-1989)²⁶ deelt Provoost mee dat de leden van dit esoterisch kranje minstens tot in 1928 wekelijks ergens in Brussel samenkwamen: “in de Evangelische Tempel op de Bisschoffsheimlaan, in het Hotel Bristol et d’Angleterre op de Groendreef ..., of in de Heuvelenstraat 36 ... in een zaal van ene mevrouw Dartois”²⁷

Voorts kwam Provoost aan de weet dat onder meer de generaals Galet, Nuyten en Raoul Van Overstraeten (1885-1977) alsmede kolonel Millard tot die discipelen behoord hebben²⁸ en koning Albert I in hoogsteigen persoon vergaderingen zou hebben bijgewoond²⁹.

Generaal Galet is ongetwijfeld het belangrijkste lid van die *Cercle* geweest. Provoost kon het niet bewijzen maar achtte het hoogstwaarschijnlijk dat hij “zijn evangelisch geloof in de letterlijke bijbelinterpretatie bij Lagrange heeft opgedaan”³⁰. Dat hij zich onder invloed van Lagrange tot het protestantisme bekeerd heeft staat alleszins buiten kijf³¹. Wellicht was hij zelfs lid van de hoger vermelde *British-Israel-Movement*, net zoals Lagrange die in haar hoofdzetel te Londen

het woord heeft gevoerd³². Wat er ook van zij, Galets impact op koning Albert I mag niet onderschat worden, wat uit een veelzeggend voorval moge blijken. In maart 1911 weigerde hij – toen nog maar kapitein – zijn cursus in te passen in het raam van de uniforme doctrine die de nieuwe commandant van de Militaire School aan zijn instelling opdrong. Deze generaal stond in geval van een gewapend conflict de aanval voor, Galet daarentegen leidde uit het in zijn strategisch denken centraal staande axioma van de krachtenverhoudingen de eventuele noodzaak van het gefaseerd terugtrekken van het leger achter een defensieve gordel af. Galet hield de eer aan zich en diende in mei 1911 zijn ontslag als hoogleraar in. Onmiddellijk poogde koning Albert I zijn vriend tot zijn militaire adviseur te laten benoemen en, nadat dit plan onuitvoerbaar bleek te zijn, liet hij hem *ultimo* 1912 tot zijn vleugeladjutant aanstellen.

Hier is een korte parenthesis op haar plaats over de vraag of de vorst zelf van protestantse gezindte was? Jacques Willequet (1914-1990) heeft ze op 22 november 1976 tijdens een onderhoud met koning Leopold III (1901-1983) te berde gebracht. Uit een brief die Albert I op 18 februari 1916 aan de liberale politicus Jules Ingenbleek (1876-1953) gericht heeft, citeerde hij deze passus: "Pour moi, il n'y a et il n'y aura jamais qu'un seul Saint-Père, c'est Celui qui règne là-haut dans les cieux." Die zin verleidde Leopold III tot een standpuntnaam, die hierop neerkwam dat hij de indruk had dat zijn vader "pratiquait le catholicisme à cause de nous, les enfants. Il était très impressionné par le sens du devoir, par la haute exigence morale des protestants. Les catholiques lui paraissaient en général moins sérieux."³³ Te noteren dat de gewezen gouverneur van Albert I, stafofficier Harry Jungbluth (1847-1930), als een "rigide protestant" bekend stond³⁴. Naar mijn gevoel volstaat dat alles niet om met zekerheid te mogen zeggen dat Albert I een protestant was, zomin als zijn passie voor wetenschap en techniek ons berechtigen hem als een agnosticus af te schilderen.

Hoe dan ook, Willequet schrijft dat de vorst in gesprekken een excellente toehoorder en een bescheiden man was, "deux qualités bien faites pour le mettre en garde contre des systèmes trop absolus."³⁵ Die zienswijze heeft alvast het voordeel dat ze ons in staat stelt te begrijpen hoe Albert I, ongeacht zijn genegenheid voor Galet, zowel met professor Pirenne als met Einstein hoog kon oplopen. Toch heeft hij in de doctrine van Lagrange geloofd. Zo beval hij in 1924 aan de Britse koning George V (1865-1936) een dame aan die een film wenste te draaien over de oorsprong van de steen van Scone en de gelijkschakeling van de Britten met de tien stammen van Israël³⁶! En Galet is zijn inspirator in militaire

aangelegenheden geweest; niet zonder reden noemt Jo Gérard (°1919) hem "l'éminence grise du Souverain"³⁷. Overeenkomstig Galets reeds ter sprake gebrachte strategie troffen ze in 1914 samen maatregelen om de opmars van de Duitse troepen te vertragen, successievelijk rond Luik, achter de Gete, rond Antwerpen, aan de IJzer. Die terugtocht hield geen rekening met de wensen en suggesties van de Franse legerleiding, maar volgens Marie-Rose Thielemans wel met de wet van Brück³⁸.

Galet werd na de wapenstilstand directeur van de Militaire School en drukte, tot groot ongenoegen van professoren zoals de bekende wiskundige Alfred Errera (1886-1960), zijn doctrine door. Hij was gekant tegen het fameuze Belgisch-Frans militair akkoord van 7 september 1920 en nog vooraleer het opgezegd werd (zomer van 1936), om precies te zijn: van 1927 af, werkte hij aan een autonoom Belgisch defensiestelsel. Provoost schrijft gevat: "De vraag rijst echter in hoeverre de deterministische geschiedenisvisie van Brück en Lagrange, ..., Galets houding tegenover een Frans-Belgische militaire samenwerking heeft beïnvloed."³⁹ Om die vraag te kunnen beantwoorden verwijst onze historicus naar artikels die Galet te zijner tijd op de korrel namen, onder meer deze van de journalist Fernand Neuray (1874-1934) in de door hem in 1918 gestichte krant "La Nation belge" en dat van een anoniem in het tijdschrift "Le Flambeau" (juni 1931). Welnu, in deze artikels werd Galets anti-Frans wantrouwen gelinkt aan zijn welhaast maniakaal geloof in de theorieën van Brück en Lagrange. Nog in augustus 1950 werd die bewering door een hogere officier, die zijn artikel XXX ondertekende, herhaald. Provoost concludeert: "Uiteraard hebben wij niet kunnen onomstootbaar bewijzen dat generaal Galet zich bij deze of gene beslissing door zijn vreemde filosofische overtuiging heeft laten leiden, maar men zal met ons moeten besluiten dat Galets strategische en militair-politieke opvattingen hoogstwaarschijnlijk door die filosofie zijn beïnvloed geworden."⁴⁰

Galet bereikte in januari 1933 de leeftijdsgrens en werd als stafchef vervangen door iemand die – het werd reeds aangestipt – op zijn golf lengte zat: generaal Nuyten. Tegen heug en meug moest Leopold III zwichten voor het *Diktat* van Albert Devèze (1881-1959), zijn minister van landsverdediging, en in oktober 1934 de kersverse stafchef vervangen. Anderzijds deed hij op 10 mei 1940 een beroep op het duo Galet-Nuyten: de eerste om de Belgische missie bij de Franse opperbevelhebber generaal Maurice Gustave Gamelin (1872-1958), de tweede om deze bij de bevelvoerder van de eerste Franse legergroep te leiden. Op 14 mei 1940 maakte Galet aan de vorst een uiterst

merkwaardig rapport over; twee dagen vooraleer de Fransen er bij toeval achterkwamen voorspelde hij dat de tanks van generaal Heinz Guderian (1888-1954) vanuit Sedan niet naar Parijs zouden oprukken doch naar het Kanaal doorstoten om op die manier het Nederlandse en het Belgische leger plus het Frans-Engels contingent te omsingelen⁴¹.

De capitulatie werd onafwendbaar. Ging Leopold III het voorbeeld van zijn ministers volgen en het land verlaten? Generaal Van Overstraeten noteerde in zijn dagboek dat daar geen sprake meer kon van zijn nadat de vorst met Galet een gesprek had gevoerd: "Regrets inutiles: depuis que le général Galet a repris contact, tout essai dans ce sens serait vain. Je le sais pertinemment."⁴² Galet schijnt ervan overtuigd te zijn geweest, dat de oorlog lang zou aanslepen, mogelijk tien à twintig jaar doch uiteindelijk uitdraaien op een Brits-Amerikaanse zege⁴³. Van Overstraeten zelf geloofde in mei 1943 in een compromis en voegde erbij: "D'ailleurs, c'est l'avis du Roi."⁴⁴ Die verwachting is identiek met de "derde hypothese" (dit is vrede door vergelijking) waarin tenoren van het collaborerende VNV, ergo Romsée en Hendrik Elias (1902-1973), geloofd hebben.

Provoost heeft onderzoek verricht naar de mogelijke invloed van de wet van Brück op de Belgische politiek. Of een dergelijke invloed heeft bestaan kon hij noch uitsluiten noch bewijzen. Het is niet omdat belangrijke personen er geloof aan gehecht hebben – wat ik bewezen acht – dat de wet op decisieve beslissingen heeft gewogen. Dat hier voorzichtigheid geboden is leert een sarcastische 'redenering' van UCL-professor Henri Haag (°1917): "Plus de zèle dans l'étude de Brück et Lagrange, et plus de foi dans leurs idées, lui auraient évité, par après, quelques sérieux ennuis. Au lieu de douter, en mai 1940, de l'issue de la guerre, il aurait parié sans hésiter sur la victoire du peuple chef anglo-saxon, comme le lui conseillaient les deux mathématiciens; et, d'un coup d'aile, se serait envolé de Wynendaele vers Londres, en compagnie de ses ministres!"⁴⁵

En zo kan ik op mijn stappen terugkeren: ga ik trachten een oordeel te vellen over het geval-Romsée, de aanleiding tot het schrijven van het bovenstaande opstel. *Primo* trek ik niet in twijfel dat de secretaris-generaal de wet van Brück kende, niet noodzakelijk uit de eerste hand, doch via de ruchtbaarheid die enkele begaafde journalisten er in het begin van de dertiger jaren der vorige eeuw aan gegeven hebben (vergelijk *supra*). Dezelfde persartikels kunnen ook Claes, de kroongetuige van Evrard Raskin, als informatiebron hebben gediend⁴⁶. *Secundo* wijst

niets erop dat de wet van Brück Romsées denken en handelen medebepaald heeft. Dr Van der Elst heeft me verzekerd dat de secretaris-generaal en Elias, de leider van het VNV, minstens wekelijks een bespreking hadden, waarbij "steevast de evolutie van de oorlogsvooruitzichten behandeld werd"; en dat Elias in de duizenden bladzijden die hij na de oorlog in zijn cel geschreven heeft de naam van Brück nergens vermeldt. *Tertio* komt Claes' getuigenis ongeloofwaardig over, daar de wet van Brück geen Duitse maar een Angelsaksische overwinning impliceerde. *Summa summarum*: redelijkerwijze mag worden aangenomen dat die wet niet haar stempel gedrukt heeft op Romsées beslissingen in oorlogstijd.

Postscriptum

Net voor het ter perse gaan bezorgde me Dr Wim van der Elst informatie die hij geput had uit een enkele dagen voordien toevallig antiquarisch gekocht exemplaar van de catalogus "Albert & Elisabeth 1914-1918. Albums de la Reine. Notes du Roi"; Brussel: Gemeentekrediet, 1984, 229 p. Deze catalogus bestaat uit twee delen: een selectie van 155 grotendeels door koningin Elisabeth gemaakte en door Luc Schepens becommentarieerde foto's (er wordt vermoed dat de grijsaard met de lange witte baard op n° 109 Charles Lagrange voorstelt; er staat onder meer bij dat de professor "vint fréquemment à La Panne et y résida chaque fois plusieurs jours, voire des semaines") en een van commentaar van Emile Vandewoude voorziene keuze uit agenda-aantekeningen van koning Albert I.

Welnu, bij de notities van 31 augustus 1915 verstrekt Vandewoude de volgende toelichting: "Les Allemands et les Autrichiens ont remporté une victoire en Russie. Albert pense peut-être que la signature d'une paix séparée par la Russie et éventuellement par la France n'est pas une vue de l'esprit. Il trouvait l'affaire sérieuse et prétend que, si dans le cas d'une paix séparée, l'indépendance et l'intégrité du territoire de la Belgique ne sont pas garanties, l'armée belge devra traverser la Manche pour poursuivre la lutte aux côtés de la Grande-Bretagne (le seul garant sérieux pour l'indépendance du pays, selon Albert). Le souverain n'a une confiance totale qu'en l'Angleterre: c'est ici que nous voyons l'influence de Ch. Lagrange, qui vient souvent à La Panne, et du major E. Galet. Tous deux croient, en se basant sur la Bible et des calculs mathématiques, que le temps de la suprématie des peuples anglo-saxons (les Britanniques et les Américains) est arrivé.

Ik heb gemeend er bij de redactie van het tijdschrift te moeten op aandringen de lezer deze allesbehalve bijkomstige informatie niet te onthouden. Het kon nog net op de valreep, doch enkel in de vorm van een postscriptum, wat op zich geen bezwaar kan zijn. Op die manier krijg ik tevens de kans om er op te wijzen – wat ik in de tekst zelf had moeten doen – dat Lagrange, Galet & Cie hun betoog baseren op en beperken tot de gecombineerde geschiedenis van het Avond- en het Morgenland: een naar mijn gevoel bedenkelijke historische reductie.

1. E. Raskin, *Gerard Romsée. Een ongewone man. Een ongewoon leven*, Antwerpen/Baarn: Hadewych, 1995, 449 p.; aldaar p. 201. Zijn bron is L. Claes, *Het verdrongen verleden. De collaboratie, haar rechters en geschiedschrijvers*, Beveren: Orbis en Orion Uitgevers, 1983, 182 p.; aldaar p. 119.
2. a) J.-B. Quintyn en G. Provoost, "Koning Albert en het wetenschappelijk reveil in België", in: *Handelingen van het colloquium Koning Albert* (Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 26-29 mei 1975), Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1976, 374 p.; aldaar pp. 245-254. b) G. Provoost, *Vlaanderen en het militair-politiek beleid in België tussen de twee Wereldoorlogen*, Leuven: Davidfonds, 1976, 2 delen = 573 + 524 p.; aldaar deel I, pp. 387-399 en deel II, pp. 564-567.
3. J. Vandiest, "Onbekende cyclisten", in: *Gierik/NVT* (Antwerpen), 14^e jaargang, 1996. Ik steun me op een mij door de auteur bezorgde 15 p. lange overdruk.
4. Wat P. Ligeti betreft, zie mijn studie "Op verkenning met Paul Ligeti", in: *Liber amicorum Herman Maes*, Deinze: KOK, 1996, 359 blz.; aldaar blz. 217-233. Van deze studie verscheen onlangs een licht aangepaste Duitse versie: "Die Geschichtsdeutung des Aussenseiters Paul Ligeti", in: *Etappe* (Bonn), n° 17, oktober 2003, pp. 37-50.
5. R. Brück, *L'Humanité, son développement et sa durée. Etude d'histoire, de politique et de religio-philosophie rationnelle, lois physiques et morales, primordiales et éternelles qui régissent l'univers, la terre et la race humaine qui l'habite*, Paris: Lacroix-Verboeckhoven et Cie, 1866, 2 delen = samen VIII-1226 p.
6. Over deze voorlopers handelt E. Millard, *op. cit.*, deel IV, pp. 205-220.
7. G. Provoost, *op. cit.*, p. 390.
8. Albert Ier, *Carnets et correspondance de guerre 1914-1918* (ed. door Marie-Rose Thielemans), Gembloux: Duculot, 1991, 534 p.; aldaar p.22.
9. Ch. Lagrange, *Sur la concordance qui existe entre la loi historique de Brück, la chronologie de la Bible et celle de la grande pyramide de Chéops, avec une interprétation nouvelle du plan prophétique de la Révélation*, Brussel: Kiessling & Cie, (1893) 1924, 412 p.
10. Marcel Hulspas (°1960) en Jan Willem Nienhuys (°1942), *Tussen waarheid & waanzin. Een encyclopedie der pseudo-wetenschappen*, Breda: Uitg. De Geus, 1997, 429 p.; aldaar pp. 286-287 (lemma: 'Piramidologie').

11. Ch. Lagrange, *Mathématique de l'histoire (Géométrie et cinématique). Lois de Brück, chronologie géodésique de la Bible*, Brussel, (1900) 1925, 932 p. – In de tweede uitgave is er een hoofdstuk "La grande Pyramide" bijgekomen. In dat verband weze onderlijnd dat de discussie over de oud-Egyptische chronologie aanhoudt; ik verwijs naar de vele boeken die de naar de Verenigde Staten uitgeweken Rus Immanuel Velikovsky (1895-1979) aan deze problematiek gewijd heeft.
12. Het is onnodig zijn hoofdwerk van a tot z door te nemen om zich rekenschap te geven van de aard van de becijferingen die Lagrange opstapelde om zijn theorie te 'bewijzen'. Het volstaat de gelijktijdig als brochure verschenen 'leçon XXVI' uit deel 3 van zijn *opus* "Leçons sur la Parole de Dieu" (Brussel: Kiessling-Imbrechts, 1926) te raadplegen: *La chronologie égyptienne de Manéthon et sa concordance de fait avec la chronologie littérale du texte hébreu de la Bible*, Brussel: Kiessling-Imbrechts, 1926, II-103.
13. Over de 12 stammen van Israël, vergelijk het boek Genesis, XLIX 1-28 en het ganse hoofdstuk III in het boek Dt (=Deuteronomium). De stammen van Simeon en Levi werden vervloekt en verdwenen.
14. Hines boek stond niet te mijner beschikking, zodat ik me beroep op Matthijs van Boxsel (°1957), *Morosofie. De encyclopedie van de domheid. Dwaze wijzen en wijze dwazen in Nederland en in Vlaanderen*, Amsterdam: Querido, 2001, 258 p.; aldaar p. 189.
15. Ik druk me voorzichtig uit, want over die beweging heb ik geen informatie gevonden.
16. Op 2 november 1917 publiceerde de Britse regering een brief van de minister van buitenlandse zaken Arthur James Balfour (1848-1930) aan Lionel Walter Rothschild (1868-1937), waarin zij verzekerde de vestiging van een Joodse 'staat' in Palestina genegen te zijn, mits de rechten van de niet-Joodse gemeenschappen zouden gerespecteerd worden. Dit document staat als de Balfour-verklaring bekend.
17. Ch. Lagrange, *op. cit.*, p. 738.
18. H. Haag, *Le comte Charles de Broqueville, ministre d'Etat, et les luttes pour le pouvoir (1910-1940)*, Brussel: Nauwelaerts, 1990, 2 delen = 959p.; aldaar deel 2, p.902.
19. G. Provoost, *op. cit.*, p. 390 voetnoot 31.
20. E. Millard, *Une loi historique*, Brussel: Lamartin, 1903-08, 4 delen = III-215 + II-IV-348 + II-IV-292 + II-XXVI-237 p. (talrijke 10e platen). – Deze officier schreef verder: *Le destin de l'Allemagne d'après le déterminisme historique*, Beaugency: Barrillier, 1918, 192 p. Tenzij me de door hem vermelde brochure ontgaan is kan men moeillijk anders dan een door J. Vandiest meegedeelde anekdote met een korreltje zout nemen: "In 1939 verscheen ook van zijn (te weten Lagranges) hand een 'Destin de l'Allemagne'. In die eerder kleine brochure kondigt de auteur de volledige ineenstorting aan van het Derde Rijk, zo tussen de jaren 1944 en 1945. Nu lag die brochure destijds open en bloot voor in de *Office de Publicité*, de grootste boekhandel van België (Nieuwstraat, Brussel), en in oktober 1940 zag ik ze met glimlachende belangstelling doorbladerd én gekocht worden door ... officieren van de *Wehrmacht!* Zo te zien werden uitgever en boekhandel nooit 'verontrust'..." (voetnoot 3 p. 6).
21. E. Millard, *op. cit.*, deel IV, p. 135.
22. Dit citaat ontleen ik aan Provoost, *op. cit.*, p. 393 vt 43.
23. Marie José, *Albert et Elisabeth de Belgique, mes parents*, Parijs: Plon, 1971, 430 p.; aldaar p. 62.
24. Marie José, *op. cit.*, p.250.

25. Marie José, *op. cit.*, p. 250.
26. G. Provoost, *op. cit.*, p. 396.
27. G. Provoost, *op. cit.*, p. 396.
28. J.-B. Quintyn en G. Provoost, *art. cit.*, p. 254.
29. Deze Peeters, na in 1934 in Gent tot doctor in de pedagogische en psychologische wetenschappen te zijn gepromoveerd (zijn promotor was professor Jozef Emiel Verheyen [1889-1962]), doceerde aan de Hogere Handelsschool te Antwerpen en schreef onder het pseudoniem Dr. Sagittarius een boekje in de trant van Lagrange: *Geheimen der wereldgeschiedenis en der menselijke ziel ontsluitend*, Antwerpen: Drukkerij Excelsior, 1948, 168 p. Te noteren dat professor Medart Carolus Schuyten (1866- ?), de auteur van meer dan 40 boeken van overwegend pedagogische aard, reeds veel vroeger in het Nederlands over het periodiciteitsvraagstuk geschreven had: *Losse hoofdstukken over de mathesis der geschiedkundige wetenschap in verband met den wereldoorlog*, Antwerpen: Gust Janssens, 1919, 63 p. Samen hebben Schuyten en Peeters een "Oorlogsdagboek 1940-1944" uitgegeven (Antwerpen: De Techniek, ca 1945, 232 p.).
30. G. Provoost, *op. cit.*, p. 395.
31. Marie-Rose Thielemans en Emile Vandewoude, *Le Roi Albert au travers de ses lettres inédites 1882-1916, suivi de l'édition intégrale commentée des lettres du Roi*, Brussel: Office international de Librairie, 1982, 719 p.; aldaar p. 17.
32. M.-R. Thielemans en E. Vandewoude, *op. cit.*, p. 17.
33. J. Willequet, *Albert Ier, Roi des Belges. Un portrait politique et humain*, Brussel: Pres-ses de Belgique + Parijs: Delarge, 1979, 276 p.; aldaar p. 201.
34. Albert I, *op. cit.*, p.22.
35. J. Willequet, *op. cit.*, p.202.
36. M.-R. Thielemans en E. Vandewoude, *op. cit.*, p.17.
37. Jo Gérard, *Les Eminences grises de Laeken*, Brussel: Collet, 1982, 255 p.; aldaar p.201.
38. Albert I, *op. cit.* [vt 8], p. 41.
39. G. Provoost, *op. cit.*, p. 397.
40. G. Provoost, *op. cit.*, p. 567.
41. Vgl. Jan Velaers en Herman Van Goethem, *Leopold III, de Koning, het Land, de Oor-log*, Tielt: Lannoo, 1994, 1152 p.; aldaar pp. 179-180: "Generaal Galet over Sedan: het Belgische militaire vernuft"
42. R. Van Overstraeten, *Au service de la Belgique*, Paris: Plon, 1960, 367 p.; aldaar p. 318.
43. J. Velaers en H. Van Goethem, *op. cit.*, p. 556.
44. G. Provoost, *op. cit.*, p. 396 vt 52.
45. H. Haag, *op. cit.* [vt 18], p. 903.
46. Volgens mij is die mogelijkheid niet strijdig met het feit dat L. Claes in zijn Romsée-ka-pittel naar J. Willequet [vt 33] verwijst: *op. cit.* [vt 1], p.119.

De zoektocht naar onszelf

Dr Mathieu Snykers

*Jij die zoekt naar de antwoorden
op je vragen
je zal de antwoorden nooit vinden
omdat je de juiste vragen niet stelt.*

*Je hoopt dat kennis je de antwoorden zal geven.
Hoe meer je zal kennen
hoe meer je zal ervaren
dat kennis je de gezochte rust niet zal geven.
Dat kennis je uiteindelijk leert
dat je nooit over alle antwoorden kan beschikken.*

*Je zoekt en zoekt.
Je legt je hoop in de handen van je religieuze leiders.
Ze vertellen je dat de antwoorden aan hen werden doorgegeven
van uit het bovennatuurlijke.
Je volgt de wetenschappers.
Zij boren naar de diepste gronden van ons bestaan.
Daar moeten de antwoorden ergens verborgen liggen.
Geen van beide geven je de gewenste antwoorden.*

*De vragen die je je stelt
zijn niet de juiste vragen.
De echte vragen liggen diep verborgen
in je gedachten.
Zij doen je zoeken naar een poort
die je toegang moet geven tot
de volstreekte zekerheid.*

*Onzekerheid drijft je op een zoektocht
die je nooit zal beëindigen.
Je dwaalt verder en vindt soelaas
op je vluchtroutes.*

*Je vlucht in
muziek*

*schilderen
beeldhouwen
poëzie
proza
filosofie
religie
in imaginaire werelden
en vindt daar even soelaas.*

*Maar hoe hard is de pijn
als de bolster
van je imaginaire wereld openbarst
en je teruggeworpen wordt in de werkelijke wereld
met de ervaring dat je zoektocht
voor de zoveelste keer gefaald heeft.*

Mathieu Snykers

De mens , een speler van het spel 'heelal'

De mens verscheen ongeveer vier miljoen jaar geleden op deze aardbol. Onze soort, de *homo sapiens sapiens*, bestaat nog maar zo'n honderdduizend jaar. Waarom we hier gekomen zijn weten we niet. Waarom er een wereld ontstond, wat er aan voorafging en welke de primaire ingrediënten waren, weten we niet en zullen we waarschijnlijk ook nooit weten. We hebben de laatste millennia heel wat geleerd over de mechanismen die het gebeuren in ons heelal sturen en werden daardoor op een spoor gezet dat ons naar de Heilige Graal zou moeten leiden, de Steen der Wijzen die alle verklaringen in zich draagt. In de negentiende eeuw groeide de overtuiging van de absolute macht van wetenschap en technologie. Dat optimisme heeft plaats gemaakt voor een realisme, waarbij we er nu van overtuigd zijn dat we nooit alles zullen kennen en dat het grootste deel van onze kennis geen absoluut karakter heeft.

We blijken niets meer te zijn dan elementen van een vernuftig en ongelooflijk spel, waarvan we niet eens weten wie de meester is en of het wel degelijk door een meester wordt gespeeld.

Het woord 'spel' is hier terecht op zijn plaats want aan alle gebeurtenissen in het heelal kleeft een waarschijnlijkheid. Niets is blijkaar de-

terministisch. Er zijn gebeurtenissen die zich met een grote waarschijnlijkheid voor doen, zoals de afwisseling van de seizoenen en de geboorte en dood van levende wezens. Maar er zijn er eveneens die zich met een kleine waarschijnlijkheid voor doen zoals de aanslag op het WTC van 11 september 2001.

Wij maken deel uit van dat spel en hebben het voorrecht de spelregels te mogen ontdekken en ze in ons eigen voordeel te gebruiken. We kregen de ingrediënten ingebouwd om zo goed mogelijk mee te werken om het spel te doen slagen. Ons heel gevoelsleven, het dierbaarste van ons menszijn, helpt ons daarbij en blijkt in feite niets meer te zijn dan een intelligent systeem dat in de loop van het spel is ontstaan en er enkel op gericht is het spel verder te zetten. De kers op de taart van dit alles is de liefde. Wij ervaren ze als ons hoogste goed, maar ze blijkt niet meer te zijn dan een fantastisch biochemisch systeem dat de grootste kansen moet geven op voorplanting. En daar is het bij de evolutie van het leven allemaal om te doen, voortplanten om zich nog meer voort te planten. Er blijkt geen ander doel te zijn. En zelfs als dat er toch was, dan zou dat hoogstens voor vier miljard jaar zijn, want dan zal onze zon haar laatste levensjaren van energieverzorger beleven en zullen de noodzakelijke voorwaarden voor leven in ons planetenstelsel zijn verdwenen.

Met het heelal is het niet beter gesteld. Tot voor enkele jaren kon ons heelal vergeleken worden met een ballon die uit een *'big bang'* ontstond, zichzelf opblaast om vele miljarden jaren later terug in te krimpen en te eindigen in een *'big crunch'*. Dat zou het startpunt moeten worden van een nieuwe *'big bang'* en een nieuw heelal. Dat proces van schepping en vernietiging zou zich oneindig lang kunnen herhalen. Recente waarnemingen hebben echter aangetoond dat ons heelal blijft uitdijen en dat de temperatuur steeds verder zal dalen tot alles een heel koude bedoening wordt en er derhalve geen sprake meer kan zijn van leven in dit heelal.

Het is ongelooflijk tot wat de evolutie heeft geleid. Als je bedenkt hoeveel complexe processen er zich op dit ogenblik, terwijl je dit leest, in je voltrekken. Het merendeel noodzakelijke processen om te overleven. Fascinerend, tot welke hoge graad van betrouwbaarheid het leven zich heeft ontwikkeld, want de kans is groot dat als er iets ernstigs fout gaat, je niet langer functioneert. En dat gebeurt toch eerder zelden.

Het is even ongelooflijk dat de biochemie tot zulke fantastische constructies heeft geleid en dan trekken vooral de eiwitten, de

voornaamste bouwstenen van levende wezens, de aandacht. Als we even onze rationaliteit opzij zetten zouden we de eiwitten als geweldig vernuftige dingen kunnen beschouwen. Het is alsof ze heel intelligent moeten zijn om die wonderbaarlijke constructies en systemen te kunnen bouwen. Het moet ons dan ook niet verwonderen dat mensen ooit dachten – er zijn er nu nog die zo denken – dat de evolutie van het leven naar het 'oneindig intelligente' zou moeten leiden. Maar een blik op de realiteit maakt brandhout van dergelijke gedachten. Er zit namelijk, volgens onze huidige inzichten van het leven, geen doel in de evolutie. Toch evolueert het leven naar steeds complexere vormen. We zien dus wel degelijk een soort vooruitgang, als we maar de goede parameter selecteren, maar we krijgen geen indicaties van het uiteindelijke doel, want zoals eerder vermeld, moeten we aannemen dat het spel van het leven op aarde ooit zal eindigen en dat zou ten laatste binnen enkele miljarden jaren gebeuren wanneer onze zon ophoudt haar huidige functies te vervullen.

We menen een vrije wil te hebben

Het denken en het gevoelsleven van de mens zijn altijd heel mysterieus geweest. Niet verwonderlijk als we bedenken dat de mens over geen enkel zintuig beschikte waarmee hij zijn geestelijke processen kon observeren. Daar komt nu verandering in met de instrumenten waarmee we binnenin de hersenen kunnen kijken.

Hoe meer wij echter de psyche van de mens uitkammen, hoe meer we de grootte ervaren van het deel dat voor ons bewustzijn niet toegankelijk is. Toch hebben we het gevoel dat we zelfbewuste individuen zijn, meesters van onze eigen gedachten en gevoelens en met een eigen vrije wil. Dat wordt meer en meer een mythe. Hoe meer bekend wordt van ons bewustzijn, hoe minder daar nog van overschiet. Het grootste deel van onze handelingen blijkt vanuit ons onderbewustzijn te worden gestuurd. Ons bewustzijn is gewoonweg te traag om het resultaat van onze mentale processen snel genoeg te sturen. Als we spreken is het alsof we een trein in gang hebben gezet die in hoofdzaak zijn weg zelf zoekt. Het is pas nadien dat we ons bewust worden van wat we hebben gezegd. Een bijsturing, een interventie van het bewustzijn, komt overeen met een oponthoud. Probeer maar eens woord na woord bewust te maken vóór je het uitspreekt en je zal ervaren hoe vervelend traag je wordt. Ons bewustzijn blijkt maar een beperkte rol te spelen. Niet verwonderlijk als we bedenken dat ons onderbewuste zowat alles wat

belangrijk is om te overleven herbergt: ons geheugen, onze emoties en de mechanismen die ons aanzetten tot denken en handelen en bewegen. Ons bewustzijn speelt niet de eerste viool. Eveneens niet verwonderlijk, want lang vóór er een bewust wezen op deze planeet verscheen, liep er al een groot aantal dieren rond die ook geleerd hadden te overleven in een complexe omgeving, vol van gevaren, zonder een goed ontwikkelde neocortex en zonder bewustzijn.

Met ons handelen is het al niet beter gesteld. Onderzoek heeft aangetoond dat ons onderbewustzijn het besluit tot handelen heeft genomen enkele tientallen seconden voor we er ons bewust van worden. Neurale beloningen spelen daarbij een belangrijke rol. We gedragen ons in feite als kleine kinderen die uitkijken naar een snoepje. Hoe groter de voorziene beloning, hoe groter de kans dat die handeling wordt uitgevoerd. Maar wat betekent beloning voor onze hersenen? Wel, dat is de productie van gelukshormonen. Onze hersenen hebben bovendien in de loop van ons leven een boekhouding opgeslagen van al onze belevenissen met daaraan gekoppeld de graad van beloning. Bij een nieuwe situatie gaan onze hersenen op zoek naar de belevenissen die het dichtst bij de huidige aansluiten en selecteren daaruit diegene waaraan de grootste beloning was gekoppeld. Ons huidig gedrag blijkt dus gestuurd te worden op basis van ervaringen uit het verleden, waarbij de beloningsinformatie gebruikt wordt om te leren, te kiezen, voorbereidingen te treffen en doelgericht gedrag te sturen. Dat alles speelt zich hoofdzakelijk af zonder de inbreng van onze vrije wil.

We kunnen ons nu terecht afvragen wat er nog rest van ons bewustzijn en van een vrije wil

Die vraag loopt in feite parallel met de vraag naar het verschil tussen mens en dier. Het zijn net het bewustzijn en de vrije wil die het verschil uitmaken, en dat verschil zit hoofdzakelijk in de uitbreiding van onze cortex, het hersendeel dat zich als een enveloppe over de oudere hersendelen heeft gelegd. Die cortex, die het meest ontwikkeld is bij de mens, stelt die mens in staat bewust analyses te maken van situaties of simulaties uit te werken om beslissingen bewust voor te bereiden. Dat bewuste proces heeft tot een enorm overlevingsvoordeel geleid. Daarmee heeft de mens zich opgewerkt tot de heerser van zijn leefomgeving. Het herbergt bovendien onze vrije wil. We hebben wel degelijk een vrije wil, maar die is maar een deel van wat we soms geneigd zijn te denken. De truuk van onze hersenen is dat ze ons de indruk geven dat we bewust beslissen en dat we uit vrije wil kunnen doen en laten wat we willen. De

neuroloog Libet drukte het heel subtiel als volgt uit: we hebben de vrijheid om een veto uit te spreken over handelingen die we op het punt staan uit te voeren.

Is dat geringe aandeel van onze vrije wil geen voer voor de 'vrijewilfundamentalisten', die beweren dat een persoon die niet uit vrije wil handelt, ook niet kan verantwoordelijk worden gesteld voor zijn daden. Dat is een kwestie voor ethici die maar moeten uitmaken in hoeverre iemand die een misdrijf begaat, moet worden tegengehouden om zo medeburgers te beschermen tegen personen die anderen benadelen.

Vooruitgang, maar waar heen?

We kennen mens en omgeving steeds beter, maar we lijken eveneens het slachtoffer te worden van ons succes. Sinds de mens met de Neolithische Revolutie het natuurbestaan hebben vaarwel gezegd – hij heeft dat niet bewust en moedwillig gedaan – heeft hij zich steeds meer opgewerkt tot de heerser over zijn omgeving. Hij heeft die steeds beter leren kennen en beheersen. Hij haalde daar voordeel uit, wat hem overtuigde dat hij op het goede pad zat. Vernieuwing werd zijn nieuwe leidraad. Vernieuwing werd het krachtigste instrument op weg naar de macht. Vernieuwing hielp de mens om zich uit moeilijke toestanden te bevrijden en om steeds meer monden te voeden. Maar elke vernieuwing droeg de kiemen in zich van de volgende recessie, die de mens terug naar de ellende dreef, zijn ethisch systeem verstoorde en zijn inventiviteit opnieuw uitdaagde. Telkens vond hij nieuwe oplossingen, die hij met de gulzigheid van een veelvraat uitbuitte. Hij was daartoe verplicht want elke vernieuwing werkte als een aantrekkingspool, waarbij iedereen die het maar enigszins voor mogelijk zag, zijn deel wilde meepikken. Elke vernieuwing stortte de mensheid in een bitsige competitie waarbij enkel de sterksten zouden winnen. Denk maar even aan de recente strijd op de PC- en iets later de GSM-markt. Die competitie heeft haar eigen regels, ze laat geen tijd voor nadenken over nadelige gevolgen en degradeerde herhaalde malen de menselijke en ecologische factoren tot secundaire elementen. Toch is de mens die weg blijven bewandelen en werd de massa meegesleurd in de richting van de vooruitgang door de leiders uitgestippeld. Vernieuwing werd de motor van de vooruitgang, maar welke vooruitgang?

Het woord vooruitgang dekt zoveel ladingen als er parameters zijn waarmee we een evolutie kunnen meten. Vooruitgang betekent verandering in een bepaalde zin. De gangbare interpretatie van

voortgang is meer kennis, meer macht over onze omgeving en meer materiële welvaart. Op het eerste gezicht is daarmee niets mis. En toch krijgen worden we, sinds het schrift werd uitgevonden, overstelpt met boodschappen van mensen die menen dat we de verkeerde weg bewandelen. Nu, krijgen we de boodschap dat onze aarde de grens van haar mogelijkheden heeft bereikt, dat belangrijke klimatologische wijzigingen ons leven ingrijpend zullen verstoren en dat de eenentwintigste eeuw zal uitgroeien tot de eeuw waarin psychische ziekten de voornaamste doodsoorzaak zullen worden.

De vooruitgangsgedachte heeft ons verblind. Ze heeft ons op de weg van de onverzadigbare verlangens gezet, zoals de socioloog Emile Durkheim bij de voorlaatste eeuwwisseling al opmerkte. Er bestaat namelijk geen regelsysteem dat bepaalt hoeveel geld, luxe, roem, enzovoort een mens moet hebben om verzadigd te zijn. De buurman heeft altijd meer dan jijzelf. René Girard zat op het juiste spoor toen hij uit de romans van de grote schrijvers van deze aarde, distilleerde dat begeerte en mimesis de belangrijkste elementen zijn die het gedrag van mensen stuurt. Zij zorgen er voor dat we van onze omgeving steeds meer gaan eisen, want begeerte gaat in opwaartse lijn. We begeren niet wat de arme sloeber heeft, maar wel dat van het alfamannetje of -vrouwje. De mens bleef achter zijn vooruitgangdoelstellingen nalopen als achter *fata morgana's*. De hoop om op de ingeslagen weg het aardse paradijs te vinden, zal een even grote illusie zijn als zijn zoektocht naar een leven in een hiernamaals. De drang naar vernieuwing, dat eeuwenlang de motor was om het lot van de mensen te verbeteren en tot materiele welvaart heeft geleid, dreigt zich nu tegen de mensheid en de aarde te keren en het sociale web totaal aan stukken te scheuren. Als we er niet in slagen de noodzakelijke omstandigheden te scheppen waarin kinderen kunnen worden opgevoed tot burgers die zich thuis voelen in hun samenleving, zal Robert Kaplan gelijk krijgen en zal 'de komende anarchie' een realiteit worden.

Op zoek naar een nieuwe zin in het leven

Het moet ons dan ook niet verwonderen dat steeds meer mensen op zoek gaan naar een nieuwe zin in het leven. De oude verhalen, ons in hoofdzaak voorgeschoteld vanuit religieuze kringen, doen het niet meer. Bij velen borrelt de vraag op: wat is de zin van dit alles en wat is de zin van mijn eigen bestaan? Zolang de mens zich gelukkig voelt en alles goed gaat, blijft hij gespaard van die vraag. Als hij zich die vraag stelt,

duidt het er op dat iets verkeerd loopt. De hele geschiedenis van de mensheid loopt spijtig genoeg over van getuigenissen dat de mens zijn leven niet als paradijselijk ervaart. Integendeel! Het is geen toeval dat het lijden bij het boeddhisme het uitgangspunt werd voor het uittekenen van het achtvoudige pad om de verlossing te bereiken. Het is evenmin een toeval dat de christenen hun hoop vestigden op het hiernamaals, omdat het werkelijke leven zich afspeelde in een tranendal. Nu dorst men naar nieuwe dingen, naar onbekende genoegens, naar ongenoemde sensaties die echter alle aantrekkelijkheid verliezen zodra ze geproefd worden. Alle opwinding is dan meteen verdwenen en men beseft hoe steriel al die opschudding is geweest en hoe weinig al die nieuwe situaties die elkaar eindeloos hebben opgevolgd er in geslaagd zijn een solide geluksreserve te vormen.

Als de zin dan niet in het eigen leven wordt gevonden kunnen we ons de vraag stellen of ons leven een hoger doel moet helpen vervullen.

Is het bestaan van een wezen als de mens noodzakelijk voor het voorbestaan van het heelal?

Heeft het bestaan en de evolutie van ons heelal een zin?

Heeft het bestaan van levende wezens of van een soort als de mens en van onszelf een zin?

De teleologische zin van ons bestaan is volgens mij niets meer dan de zin die men kan geven aan een spel. Wij maken allen deel uit van een spel en hebben het moeilijk met de gedachte dat er geen nut en geen zin is zoals wij die graag zouden zien. Volgens onze gangbare opvatting van 'zin' lijkt het dus allemaal een zinloze bedoening. Moet de zin van het leven dan wel gezocht worden in een hoger perspectief om leefbaar te zijn? Helemaal niet. Wat we als zinvol aanvoelen, zit ingebakken in onze eigen biochemie. De biochemie begeleidt dat proces met het beloningssysteem dat al eerder aan bod kwam.

Het lijkt nu dat de Epicuristen, een filosofische school uit het oude Griekenland, toch hun gelijk krijgen. Epicurus meende dat het doel van de mens er in bestond het geluk te zoeken en dat kon hij best door het plezier op te zoeken en het leed te vermijden. We leren nu dat onze eigen biochemie inderdaad de elementen heeft ingebouwd gekregen die ons daarbij helpen. We krijgen beloningen als we datgene doen waarvan het systeem 'vindt' dat het goed is en bestraffingen - pijn - als het het systeem schaadt. De zin van het leven is blijkbaar niets meer dan het spel met die biochemie zodanig te spelen dat we er ons goed bij voelen. Is dat niet even eenvoudig als fantastisch? We moeten dus maar

hedonisten worden, de goede leefomstandigheden scheppen en van het leven proberen te genieten, in evenwicht met onze omgeving.

Opgesteld naar aanleiding van een lezing over het boek 'De zoektocht naar onszelf' van Mathieu Snykers uitgegeven bij de VUBpress.

Europese munt of Franse munt? Een nieuwe president voor de Europese Centrale Bank

Lic. Stijn Debruyne

In 2003 was er een machtswissel aan de top van drie van de vier belangrijkste centrale banken ter wereld. Zowel de *Bank of England*, de *Bank of Japan* als de Europese Centrale Bank (ECB) kregen in dat jaar een nieuwe gouverneur. En wetende dat de president van die andere en meest belangrijke centrale Bank, te weten, Alan Greenspan van de Amerikaanse *Federal Reserve Board*, met zijn achtenzeventig jaar ook niet eeuwig op zijn post zal blijven, mag men stellen dat op een periode van enkele jaren tijd het mondiaal bankwezen een volledig nieuw gezicht zal gekregen hebben.

Niet alleen hierom staan centrale bankiers de laatste tijd in het brandpunt van de politiek-economische en zelfs maatschappelijke belangstelling. Sinds enige tijd is ook het besef doorgedrongen dat deze heren niet zonder al te veel overdrijving als de machtigste mensen ter wereld mogen worden omschreven. Wegens die belangstelling en vooral naar aanleiding van de wijziging aan de top van de ECB, schreef Johan van Overtveldt het bijzonder lezenswaardig boekje *“De Euroscheppers. Macht en manipulatie achter de Euro”* (Uitgeverij Pelckmans, 2003). De auteur is doctor in de Toegepaste Economische Wetenschappen, chief economist bij het weekblad *Trends* en medewerker aan *The Wall Street Journal*.

Economie of politiek ?

Op 1 november 2003 werd de Nederlander Wim Duisenberg aan het hoofd van de Europese Centrale Bank opgevolgd door de Fransman Jean-Claude Trichet. Het voornamelijk politiek getouwtrek dat deze machtswissel voorafging mag gerust omschreven worden als hallucinant en alles behalve triviaal. De monetaire cultuur van een land en de politiek-economische doelstellingen van de Europese Muntunie (EMU) zijn immers zelf allerminst neutraal. Ook het tijdstip van de wissel – net nadat Jean-Claude Trichet in zijn eigen land niet schuldig werd geacht in een

fraudezaak rond het *Crédit Lyonnais* – is niet onbelangrijk. Wim Duisenberg was op 1 januari 1999 immers in principe benoemd voor een periode van acht jaar.

Alvorens op deze zaken in te gaan, oordeelde de auteur het echter terecht nuttig in enkele inleidende hoofdstukken de specifieke rol van de centrale bankier te behandelen en vooral om de lange voorgeschiedenis van het Europese monetaire eenmakingsproces nog eens uitgebreid samen te vatten.

Wat het eerste betreft komt hij aan de hand van enkele voorbeelden niet alleen tot de conclusie dat het belang en de macht van de centrale bankier inderdaad enorm is. Hij benadrukt ook dat naast intelligentie en intuïtie ook de persoonlijkheid van de topbankier een cruciale rol speelt. Om deze reden besteedde Johan van Overtveldt dan ook zeer veel aandacht aan de achtergrond en het karakter van elke centrale bankier die hij in zijn boek aan bod laat komen.

De lange weg naar de Euro

Ook het wordingsproces van de EMU wordt dus nog eens volledig geschetst. Van het Rapport-Werner tot het Rapport-Delors, over de muntslang en het Europees Muntstelsel (EMS) en diens ineenstorting in de zomer van 1993 tot het Verdrag van Maastricht en de oprichting van de Europese Centrale Bank, het komt allemaal aan bod en is van het allergrootste belang om de monetaire problematiek van vandaag te kunnen vatten. In deze hordenloop spelen diverse politieke spanningen immers een cruciale rol. Van in het begin wordt het monetair eenmakingsproces opgevat als een poging van Frankrijk om zijn economische achterstand op Duitsland ongedaan te maken. Vooral de sterke Duitse mark is de Fransen steeds een doorn in het oog geweest. De monetaire politiek van Frankrijk had er immers voor gezorgd dat de Franse frank de ene devaluatie na de andere onderging. Toen in 1989 bovendien de Berlijnse muur viel en een jaar later, na veel politieke struikelblokken opgeworpen door onder andere de Fransen, de Britten en de Nederlanders, de beide Duitslanden herenigd werden, wist men dat de economische en politieke macht van het nieuwe Duitsland alleen maar verder kon toenemen. Dat de andere vrijgemaakte Centraal- en Oost-Europese landen tevens in de economische achtertuin van de Duitse reus lagen, maakte de zaak alleen maar accuter. Vanaf dan kon het monetair eenmakingsproces voor landen als Frankrijk niet snel genoeg gaan.

Duitsland van zijn kant wou natuurlijk zijn sterke Duitse Mark niet zomaar opgeven. De reputatie van het harde monetaire beleid van de Duitse *Bundesbank* stond bij de Duitse bevolking immers hoog aangeschreven. Historische redenen zorgden ervoor dat de klemtoon die gelegd werd op inflatiebestrijding daar niet vreemd aan was. Ook het politiek onafhankelijke statuut van de *Buba*, dat zich meermaals uitte in felle meningsverschillen met de Bondskanselarij, was de Duitsers heilig. Anderzijds wist men natuurlijk in Frankfurt ook dat de Europese monetaire eenmaking niet meer te stoppen was. Daarom trachtte men de voorwaarden van de eenmaking zoveel mogelijk zelf te bepalen en zo sterk mogelijk te wegen op de toekomstige monetaire besluitvorming van de ECB. Vandaar dat vooral op vraag van Duitsland de 6 befaamde Maastrichtnormen er kwamen, die ervoor moesten zorgen dat enkel landen met een deugdelijk monetair en algemeen macro-economisch beleid zouden kunnen toetreden tot de EMU. Vandaar ook dat het huidige Europese Stabiliteitspact, dat de EMU-landen verplicht om dat deugdzaam macro-economisch beleid ook na de toetreding tot de Euro verder te zetten, er kwam op Duitse en Nederlandse vraag en vandaag nog steeds vooral door mensen van de *Bundesbank* wordt verdedigd. En vandaar dat ook dat Duitsland er alles aan deed om ervoor te zorgen dat de toekomstige voorzitter van de ECB op hun monetaire lijn zat.

De kar voor het paard

Tijdens deze historische uiteenzetting laat auteur Johan van Overtveldt niet na kritische bedenkingen en opmerkingen bij dit monetaire eenmakingsproces te formuleren. Over de voor- en nadelen van een muntzone en over de omvang van en voorwaarden voor een ideale muntzone bestaat immers veel wetenschappelijke literatuur en het is zonneklaar dat de EMU op dit vlak niet altijd hoog scoort. De redenering echter die de Europese tenoren steeds maken dat na de creatie van een Muntunie een Europese Politieke Unie de volgende stap is, kan niet genoeg onderuit gehaald worden. Want de natuurlijke volgorde zou net andersom moeten zijn. Er dient eerst voldoende maatschappelijk en politieke samenhang te zijn waarbij een monetaire traditie zich kan ontwikkelen alvorens overgegaan kan worden tot de creatie van een Muntunie. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld duurde het tot 1913 alvorens men overging tot de oprichting van de *Federal Reserve*, dus 130 jaar na hun onafhankelijkheid met de creatie van de Amerikaanse politieke unie. In Europa spant men al een halve eeuw de kar voor het paard door vaak zeer uiteenlo-

pende monetaire culturen en tradities mordicus onder één dak te willen stoppen alvorens tot een Politieke Unie te komen. Met dit argument hebben de Duitsers lange tijd het monetaire eenmakingsproces proberen te vertragen, maar de geopolitieke evoluties binnen Europa en ook nog het feit dat er van belangrijke soevereiniteitsoverdracht voor de Fransen geen sprake kan zijn, verhinderden dit.

Oneerbaar compromis

In het licht van het bovenstaande zal het geen verwondering wekken dat reeds bij de aanstelling van de eerste president van de ECB het politieke getouwtrek tussen Frankrijk en Duitsland niet uit de lucht gegrepen was. Duitsland besepte wel dat ze best niet met een eigen kandidaat-voorzitter afkwam, maar had in de figuur van de Nederlander Wim Duisenberg, die als gouverneur van de *Nederlandsche Bank* steeds trouw het harde monetaire beleid van de *Buba* volgde, een perfecte kloon achter de hand. Aanvankelijk was de consensus rond de figuur Duisenberg in mei 1996 nog unaniem, maar de Franse president Chirac begon in de loop van datzelfde jaar steeds meer problemen te maken. Ten eerste oordeelde hij dat de benoeming van een dergelijk belangrijke functie toekwam aan top-politici en niet aan een aantal Europese bureaucraten. Ten tweede kon hij zich onmogelijk vinden in de zogenaamde compromisfiguur Duisenberg aangezien die in zijn ogen te nauw aansloot bij de Duitsers. En ten derde vond hij dat aangezien Duitsland al rijkelijk bedeed was doordat de zetel van de ECB in Frankfurt kwam te liggen, Frankrijk ook iets mocht krijgen en dat zou dan het voorzitterschap van de ECB zijn. Zijn tegenkandidaat werd dus de toenmalige voorzitter van de *Banque de France*, Jean-Claude Trichet.

Het compromis dat in mei 1998 uit de bus kwam bestond erin dat Wim Duisenberg vanaf 1 januari 1999 voor acht jaar benoemd wordt als voorzitter van de ECB en dat hij zelf zou beloven dat hij die termijn niet helemaal uitdoet. Hij zou dan worden opgevolgd door Jean-Claude Trichet die meteen aan een nieuwe termijn van acht jaar begint. De vice-president van de ECB werd de Fransman Christian Noyer. Wim Duisenberg kon dit voor hem bijzonder vernederende compromis enkel aanvaarden als hij zelf zou mogen beslissen wanneer hij juist opstapt (de Fransen hamerden hier immers op slechts een halve termijn). De *Crédit Lyonnais*-zaak waarin Jean-Claude Trichet verwickeld was zorgde ervoor dat de wissel aan de top pas op 1 november 2003 kon plaats grijpen.

Het monetair beleid onder Duisenberg

Onder Wim Duisenberg ging de EMU op 1 januari 1999 probleemloos van start. Ook de fysieke invoering van de eenheidsmunt voor de 12 lidstaten van de EMU per 1 januari 2002 verliep nagenoeg vlekkeloos. Nochtans kreeg Wim Duisenberg snel de bepaald onvriendelijk klinkende koosnaam *Eurogaffeur* toebedeeld, terwijl in Angelsaksische middelen het eerder had over *Dim Wim*. Naast het feit dat de Euro gedurende de eerste drie jaar van zijn bestaan voortdurend verzwakte ten opzichte van de dollar, waren het vooral een aantal ongelukkige uitspraken die Duisenberg zwaar parten speelden. Dergelijke flaters ondermijnden de geloofwaardigheid van zijn monetair beleid.

Naast communicatieve mankementen werd het beleid van Duisenberg ook gekenmerkt door de machtspositie van de hoofdeconoom van de ECB, de Duitser Otmar Issing. Deze harde monetarist van de Duitse school schaarde rond zich een gans *team* van enkel Duitse of Nederlandse gelijkgezinden en bepaalde vanuit zijn positie in zeer sterke mate het beleid van de ECB. Ook Trichet zal Issing, wiens termijn pas in mei 2006 ten einde loopt, meer dan eens op zijn weg tegenkomen. Verwacht wordt dat de rol van Issing tegen dan min of meer zal overgenomen zijn door de Griek Lucas Papademos, vanaf 1 juni 2002 voor een periode van acht jaar de nieuwe vice-president van de ECB in opvolging van de Fransman Christian Noyer. Papademos staat gekend als een gedegen macro-econoom van de Amerikaanse school en heeft er als centraal bankier voor gezorgd dat Griekenland in tweede instantie toch aan de Maastrichtnormen kon voldoen om vanaf 1 januari 2001 toe te kunnen treden tot de Euro.

Toch sluit Van Overtveldt niet uit dat ondanks de felle kritiek van vandaag Wim Duisenberg door economische historici wellicht beter zal beoordeeld worden dan de hedendaagse criticiasters dat doen. Niettemin overheerst de opinie dat de meer actiegerichte Trichet niet het onderste uit de kan zal moeten halen om beter te presteren dan de bourgondische Nederlander.

Jean-Claude Trichet

Het levensverhaal en de professionele loopbaan van Trichet komen in het boek uitgebreid aan bod. Jean-Claude Trichet is het prototype van een *énarque*, een alumnus van de etatistische administratieve Franse eliteschool *Ecole Nationale d'Administration* (ENA) waar zowat alle Franse

topambtenaren school hebben gelopen. Op die manier is hij gepokt en gemazeld in het Franse politieke leven met topfuncties bij Financiën, op regeringsniveau en in de nationale en internationale bankwereld.

Er kan dan ook geen twijfel over bestaan dat Trichet beschikt over voldoende internationale ervaring, alsmede over een ruime voorraad aan internationale *goodwill* ten aanzien van zijn persoon. Hij beschikt, zeker in vergelijking met zijn voorganger, over een veel grotere vertrouwdheid met de werking van de financiële markten. Op het communicatieve vlak wijst alles erop dat Trichet niet de *Eurogaffeur* zal worden die Duisenberg al te vaak wel was. Ook dient niemand eraan te twijfelen dat weinig centrale bankiers de politieke wereld zo goed kunnen inschatten als deze door de wol geleverde Fransman.

Wat langs de negatieve kant van de balans, zoals die vandaag kan worden opgemaakt, het zwaarst weegt op de succeschansen van Trichet als president van de ECB is het simpele gegeven van zijn achtergrond. Het zou bijzonder naïef zijn te geloven dat Trichet zijn verleden als *énarque* en vooraanstaand lid van de Franse elite zou kunnen of willen afwerpen. Voor mensen als Trichet blijft het hele Europese verhaal slechts een middel om tot de restauratie van *la grandeur de la France* te komen. Frankrijk en alleen Frankrijk dient zoveel mogelijk de touwtjes in handen te krijgen in en rond deze ECB. Het staat buiten kijf dat dit gegeven zijn optreden als president van de ECB voortdurend zal overschaduwen, niet in het minst omdat met name de Duitsers nooit zomaar een Franse dominantie van het monetaire gebeuren in Europa zullen slikken.

De eerste beleidsdaden waarmee Jean-Claude Trichet zal worden geconfronteerd zijn ten eerste de verbetering van de communicatie van zijn instelling met zowel de financiële markten als het brede publiek en de politieke wereld. Ten tweede dient hij huis te houden in de beleidsinstrumenten van de ECB (afstappen van een geldhoeveelheidsnorm) en dient hij de inflatienorm symmetrisch te krijgen (in plaats van "moet lager zijn dan" overstappen naar "moet schommelen rond", met een maximale schommelingsmarge van zoveel procentpunt). Een derde taak zal ongetwijfeld liggen in de modaliteiten van een verdere uitbreiding van de Eurozone die de nieuwe EU-lidstaten snel zullen betrachten, wat ook implicaties met zich mee zal brengen voor de besluitvormingsorganen binnen de ECB.

Besluit

Aangezien de Europese Unie de kar voor het paard spant door de uitbouw van de Europese Politieke Unie pas na de creatie van een Monetaire Unie op te starten, zal het voeren van een consequent monetair beleid op Europees niveau heel problematisch zijn. Afhankelijk van het feit of bijvoorbeeld Duitsers dan wel Fransen de bovenhand halen in de beleidsdiscussies zal het gevoerde beleid zich kenmerken door verschillende accenten. Degelijk monetair beleid behoeft immers een nationale psyche en een ermee gepaard gaande monetaire cultuur. Daarom is het zo belangrijk dat het huidige monetaire project niet mislukt, want loopt het fout, dan loopt het haast zeker ook fout met de verdere constructie van het Europese Huis.

Om deze conclusie wat te relativieren en bij wijze van uitsmijter nog een citaat van de Britse historicus Niall Ferguson waaraan de talrijke vooral Angelsaksische (vaak zeer terechte) criticasters van de Europese monetaire eenmaking ongetijfeld ook vaak reeds hebben moeten denken: *"Vanaf zijn ontwerp, doorheen zijn ganse zwangerschap en de geboorte en tijdens de eerste levensmaanden slaagde de Euro erin om de sceptici steeds opnieuw lik op stuk te geven. Sommigen dachten dat chauvinistische kiezers de eenheidsmunt zouden wegstemmen. Anderen taxeerden de Maastricht-convergentienormen voor de publieke financiën als onhaalbaar. Nog anderen voorspelden dat het dispuut rond het presidentschap van de ECB het project zou kelderden. Tot nu verliep echter de creatie van de Europese Monetaire Unie volgens plan."* Dan toch nog een rooskleurige toekomst in het verschiet?

Johan van Overtveldt, *Euroscheppers. Macht en manipulatie achter de Euro*, Uitgeverij Pelckmans, Kapellen, 2003, 160 blz. (waarvan 16 blz. voor noten, bibliografie en afkortingenlijst). Voorwoord verzorgd door Geert Noels, hoofdeconoom en vennoot bij Petercam.

Over de auteurs

- **Lic. Stijn Debruyne** studeerde economische wetenschappen en politieke wetenschappen aan de KU Leuven. Hij is hoofdbestuur lid van VVA en bestuurslid van de afdeling Brussel.
- **Prof. Dr. Jan de Groof** is Hoogleraar aan het Europacollege te Brugge en de Universiteit van Tilburg en Regeringscommissaris voor de Universiteit Antwerpen en het LUC
- **Mr Drs Frank Judo** is hoofdredacteur van *Vivat Academia*.
- **Dr Mathieu Snykers** is doctor in de wetenschappen, met een specialisatie in materiaalfysica en kernfusie. Hij doceert aan de Vrije Universiteit Brussel en is tevens ondervoorzitter van de VVA-afdeling Limburg.
- **Piet Tommissen** is doctor in de economische en de politieke wetenschappen. Na een loopbaan in het bedrijfsleven, doceerde hij aan de Economische Hogeschool Sint-Aloysius te Brussel en het Limburgs Universitair Centrum te Diepenbeek.
- **Dr Machteld Verbruggen** is Directeur strategisch beleid van de Karel de Grote-Hogeschool, Antwerpen en gastdocent aan het Institut d'études européennes van de UCL

Afdelingen

<http://wa.wvb.org/wa-afdelingen.html>

VVA-Antwerpen	kristin.hilderson@biz.tiscali.be vic.mortelmans@vlaanderen.org (jongeren)
VVA-Brugge	wa.brugge@pandora.be
VVA-Brussel	wa@drvermeulen.com
VVA-leper	andre.bouckaert@online.be
VVA-Campinia	peeters.jaak@pandora.be
VVA-Klein-Brabant	janpieter.haems@pi.be
VVA-Kortrijk	paul.thurman@kulak.ac.be paul.demeester@belgacom.net
VVA-Kortrijk-Jongeren	dehaene_veerle@yahoo.com wa_jongeren@hotmail.com (secretariaat)
VVA-Leuven	petervanwindemens@vlm.be
VVA-Limburg	walimburg@pandora.be ghislain.duchateau@pandora.be (secretaris)
VVA-Oostende	wim.verycken@pandora.be
VVA-Oost-Vlaanderen	walterdegryze@hotmail.com
VVA-Taxandria	verdurme.bvba@pi.be

Activiteitenkalender

WA-Brugge-Oostkust-Houtland

Woensdag 7 juli 2004

Wandeling

Woensdag 28 juli

Fietstocht

Woensdag 11 augustus

Fietstocht

Woensdag 25 augustus

Fietstocht

Zondag 29 augustus

Vriendenuitstap naar Doornik

Woensdag 8 september

Fietstocht

WA-Limburg

Zondag 20 juni 2004 – 15u

Wandeltocht & etentje, De Teut, Zonhoven

Zondag 11 juli 2004 – 14u

Dag van de Kers met VVA-lid Clem Vanroye (Kasteel van Rijkel – Borgloon)

Einde september 2004

Uitstap naar Bourgondië en de route des Grands Crus

WA-Antwerpen

WA-Antwerpen biedt een aanvullend programma voor jong-academici aan

Zaterdag 26 juni 2004

Geuzetocht en brouwerijbezoek.

Het VVA ontstond begin vorige eeuw als groepering van regionale oud-studentenkringen en heeft tot doel:

- culturele en maatschappelijke vorming ;
- verspreiding van wetenschap en cultuur ;
- behartiging van de belangen van academici, in het bijzonder het universitair onderwijs en onderzoek en permanente vorming ;
- ijveren voor verdere Vlaamse ontvoogding en ontplooiing van de Nederlandse cultuur.

Er zijn VVA-afdelingen in Oostende, Brugge, Ieper, Kortrijk, Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Taxandria, Klein-Brabant, Campinia, Brussel, Leuven-Hageland en Limburg.

Algemeen secretariaat

Rita WARDENIER

adres: Waversesteeweg 288, 1040 Brussel

gsm: 0472 89 33 99

fax: 02 412 42 00

e-mail: rwardenier@hotmail.com

Administratief secretariaat

Mia CUYPERS

adres: Passendalestraat 1 A, 2600 Berchem

tel: 03 366 18 50

fax: 03 366 60 45

e-mail: vva@vva.org